

G. ABDULLAYEWA, K. HALLYÝEW

ENE DILI

2-NJI SYNP ÜÇIN DERSLIK

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilimi
ministrligi tarapyndan tassyklandy*

Altynjy neşir

DAŞKENT – «O‘ZBEKISTON» – 2018

UO'K: 811.512.164(075)
372.881.1(075)
KBK 84.2 Tur-922
A 76

**Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň
hasabyndan çap edildi.**

Ylmy redaktorlar:

Gurbanmät Aşyrow, Gurbanberdi Welbegow

Syn ýazanlar:

Aýnabat Kurbanýazowa – Garagalpagystan Respublikasynyň Dörtkök tümenindäki 9-njy orta mekdebiniň başlangyç synp mugallymasy.

Isa Arazow – Dörtkök tümenindäki 6-njy orta mekdebiň türkmen dili we edebiýaty mugallymy.

ŞERTLI BELGILER:

– soraglar

– ýumuşlar

ISBN 978-9943-01-289-9

© Abdullaýewa G. we başg.,
2010, 2012, 2014, 2016,
2017, 2018
© “O‘ZBEKISTON” NÇDO, 2010,
2012, 2014, 2016, 2017, 2018

SES WE HARP

1-nji gönükme. Teksti okaň.

TOMUSKY DYNÇ ALYŞ GUTARDY

Tomusky dynç alyş gutardy. Dynç alyş döw-
ründe çagalar oňat dynç aldylar. Çagalar uly
höwes bilen mekdebe gelýärler.

Tekstiň birinji sözlemni depderiňize göçüriň. Onuň
ikinji sözünde näçe ses bardygyny we olaryň haýsy
seslerdigini aýdyň.

2-nji gönükme. Suratlara serediň we olaryň atlary-
ny depderiňize ýazyň.

Ýazan sözleriňizde haýsy harplaryň bardygyny
aýdyň.

**Sesi aýdýarys we eşidýäris.
Harpy ýazýarys we okaýarys.
Harp sesiň ýazuw belgisidir.**

3-nji gönükme. Teksti okaň. Birinji we ikinji sözlemi göçüriň. Göçüren sözleriňiziň her birinde näçe ses bardygyny aýdyň.

ÖZBEGISTAN – WATANYM MENIŇ

Özbekistan Respublikasynyň paýtagty – Daşkent. Ilaty ýigrimi ýedi milliondan gowrak. 1991-nji ýylyň 1-nji sentýabry iň mübärek gün. Muny hiç ýatdan çykarmaň! Çünki şol günü Özbekistan Respublikasy garaşsyz diýlip yglan edildi.

Göçüren sözleriňiziň her birinde näçe ses bardygyny aýdyň.

4-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

KITABY SÖYÜŇ

Kitap siziň dostuňyzdyr. Ony arassa saklaň, ýyrtmaň. Ol size bilim berýär, sowat öwredýär. Sizi täsin zatlar bilen tanyşdyrýar.

Bu sözleriň birinde haýsy harplaryň bardygyny aýdyň.

5-nji gönükme. Bu suratlaryň adyny aýdyň we depderiňize ýazyň.

6-nji gönükme. Gök önümleriň atlaryny okaň we göçüriň.

Pomidor, hyýar, kelem, gawun, garpyz, kădi, badamjan, sogan, sarymsak, kăşir.

Her sözde näçe harp bardygyny sözleriň üstünden sifr bilen ýazyň.

N u s g a : pomidor⁷, hyýar⁵, ...

7-nji gönükme. Sözleri okaň we her iki sözdäki üýtgeşik harplary aýdyň.

Bal-bol

Gül-gün

Duz-dyz

söz-saz

çaý-jaý

towuk-sowuk

çörek-börek

goýun-çoýun

palta-pagta

8-nji gönükme. Suratlaryň atlaryny kesme harplardan düziň.

Düzen sözleriňizde haýsy harplar bar?

9-njy gönükme. Nakyllary okaň we göçüriň.

Ýoda yzlasaň, ýola barar.
Ýola çykan ýoldan gaýtmaz.
Akyldan artyk baýlyk ýok.
Gerekli daşyň agramy ýok.

Nakyllaryň manysyny bilşiňizçe düşündirjek boluň.

ÇEKIMLI WE ÇEKIMSIZ SESLER

Sesler iki topara bölünýärler:

- 1. Çekimliler.**
- 2. Çekimsizler.**

10-njy gönükme. «Güýz» diýen hekaýajygy okaň.

GÜÝZ

Sentýabr, oktýabr we noýabr aýlary güýz paslydyr. Güýzde howa salkyn bolýar. Agaçlaryň ýapraklary saralyp ýere gaçýar.

Soraglara dilden jogap beriň.

1. Haýsy aýlar güýz pasly?
2. Güýzde howa nähili bolýar?

Ikinji soragyň jogabyny depderiňize ýazyň we **a, o, u, y** harplarynyň aşagyny çyzyň.

11-nji gönükme. Şygry okaň we düzüminde **y, e, ö, ü** harplary bolan sözleri aýdyp beriň.

HAT

Öwrendik her harpy
Ýekänme-ýekän.
Indi ähli harpyň.
Adyny bilýän.

Bir günem bir bukja
Kakamdan aldym.
Agama hat ýazyp
Şol bukja saldym.

A. Allanazarow

12-nji gönükme. Okaň we içinde **e, u, i, y** harplary bolan sözleri göçüriň.

Eýer, gün, ýelim, ýegen, ýolka, durna, ýorunja, köwüş, demir, orak, ýorgan, ýagty, düýe, çopan, erik, sagat, ýol, bugdaý.

Nusga: Eýer, ýelim, ...

A, e, ä, i, o, ö, u, ü, y – çekimli seslerdir.

13-nji gönükme. Aşakdakylary okaň. Her sözdäki çekimli sesleri aýdyň.

BIZIŇ SYNPYMYZ

Biz ikinji synpda okaýarys. Biziň synpymyzda otuz okuwçy bar. Biz synp otagymyzy arassa saklaýarys. Partalary hapalamaýarys. Arakesme wagtynda nobatçylyk edýäris. Biz mugallymymyzyň aýdýanlaryny doly ýerine ýetirýäris.

Soraglara dilden jogap beriň.

1. Siz näçenji synpda okaýarsyňyz?
2. Siziň synpyňyzda näçe okuwçy bar?
3. Siz synpyňyzy arassa saklaýarsyňyzmy?

14-nji gönükme. Okaň we has gara ýazylan sözlerdäki çekimlileri aýdyp beriň.

Meniň adym **Maral**. Kakamyň **ady** Kemal. Men ikinji synpda **okaýaryn**. Joramyň ady **Gülşat**. Men ähli sapaklarymdan başlik **baha** alýaryn. Synpymyzyň hemme okuwçylary gowy **okaýarlar**.

Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň we olardaky çekimlileriň aşagyňy çyzyň.

1. Seniň adyň kim?
2. Sen näçenji synpda okaýarsyň?
3. Sen sapaklaryňa nähili ýetişýärsiň?

15-nji gönükme. Okaň we her sözdäki çekimli sesleri aýdyň.

Mamam jigime täze ýorgan tikip berdi. Ýagşy bilen ýoldaş bolsaň galan işiň bitirer, ýaman bilen ýoldaş bolsaň ýörän ýoluň ýitirer.

16-njy gönükme. Nakyllary okaň we çekimli harplary göçüriň. Bir çekimlini iki gezek ýazmaň.

Dost – dostuň aýnasydyr.
Gerekli daşyň agramy ýok.

17-nji gönükme. Matallary okaň we sözdäki çekimlileri aýdyp beriň.

Atdan beýik, itden pes.

Basany aýlyk, götereni ýyllyk.

Matallaryň manysyny aýdyň.

18-nji gönükme. Okaň we her sözdäki çekimli harplardan beýleki harplary göçüriň. Bir harpy iki gezek ýazmaň.

Bag, kagyz, dag, tam, oba, ýüz, ýeň, saç, oylan, gyz, owlak, fontan, şar.

Nusga: b, w, g, k, ...

**b, ç, d, f, g, h, j, ž, k, l, m, n, ñ,
p, r, s, ş, t, w, ý, z – çekimsiz
seslerdir.**

19-nji gönükme. Şygry okaň we her sözdäki çekimsiz sesleri aýdyp beriň.

AK PAGTA

Ap-ak bolup görünyär,
Ozalky ýaşyl haly.
Asmanyň ýyllyzlary
Hut ýere gaçan ýaly
Şol akja ýyllyzlary
Ýygnamaga çykalyň.
Ýel, ýagmyra aldyrman
Harmanlara çekeliň.
Harmanlardan ýasalyň
«Ak altyn»dan beýik dag
Owadan mata bolar,
Bolar sabyn, bolar ýag.

G. Çöliýew

20-nji gönükme. Suratlary synlaň we olaryň atlaryny depderiňize ýazyň.

Ýazan sözleriňizdäki çekimsiz harplaryň aşagygyňy çyzyň.

21-nji gönükme. Okaň we çekimsiz harplary aýdyp beriň.

MENIŇ JIGIM

Meniň jigimiň ady Şirin. Ol birinji synpda okaýar. Olary Gözel Çaryýewa okadýar. Olar öz mugallymlarymy gowy görýärler. Mugallymlar çagalara ýazmagy, okamagy öwredýär.

Birinji we ikinji sözlemleri göçüriň. Çekimsiz harplaryň aşagyny çyzyň.

22-nji gönükme. Harplary okaň we çekimsizleri göçüriň.

A, b, ç, d, e, ä, f, g, h, i, j, ž, k, l, m, n, ñ, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, w, y, ý, z.

23-nji gönükme. Haýwanlaryň atlaryny okaň we her sözdäki çekimsizleri göçüriň. Bir çekimsizi iki gezek ýazmaň.

Tilki, şagal, möjek, gaplaň, ýolbars, köşek, aýy, keýik, sygyr, düýe, pil, eşek, at, göle, geçi, goýun, ýaby.

Nusga: t, l, k, ş, g, ...

24-nji gönükme. Okaň we ýatda saklaň.

Çekimliler – 9 sanydyr: a, e, ä, i, o, ö, u, ü, y.

Çekimsizler – 21 sanydyr: b, ç, d, f, g, h, j, ž, k, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, w, ý, z.

25-nji gönükme. Sözlemleri okaň.

TRAKTORÇY

Aman traktor sürýär. Ol sürýän traktoryna örän gowy seredýär. Traktoryny hemişe arassa saklaýar.

Birinji sözlemi göçüriň. Sözleri bogunlara bölüp ýazyň. Her bogundaky çekimli we çekimsiz sesleri aýdyň.

ÝOGYN WE INÇE ÇEKIMLI SESLER

26-njy gönükme. Teksti okaň. Her sözdäki çekimlileri aýdyp beriň.

Okuw başlandy. Çagalar synp otagyna girdiler. Mugallym olaryň salamyny aldy. Soňra çagalaryň ünsüni özüne çekip, sapaga başlady.

Dördünji sözlemde näçe söz bar?
Ol sözleriň her birinde näçe bogun bar?

27-nji gönükme. Öý goşlarynyň adyny okaň we olary bogunlara bölüp göçüriň. Çekimli harplaryň aşagyny çyzyň.

Haly, keçe, palas, düşekçe, kilim, torba, ýorgan, ýassyk, çuwal, diwan, oturgyç, stol.

Nusga: ha-ly, ke-çe, ...

28-nji gönükme. Suratlara serediň. Olaryň atlaryny depderiňize ýazyň.

Ýazan sözleriňizdäki çekimli harplaryň aşagyny çyzyň.

Çekimli harp bogun emele getirýär. Sözde näçe çekimli bolsa, şonça bogun bolýar. Meselem, nar, ü-züm, ga-ra-ly.

29-njy gönükme. Şygry labyzly okaň.

UÇUŇ, DURNALAR

Uçuň erkana, guşlar,
Uçuň erkana.
Asmanam durna uçsa,
Bormuş görkana.
Diňläň çopan nagmasyn,
Uzak ýaýlada.
Size gülle ýagmasyn,
Gündür – aýlarda.
Çöleriňiz gök bolsun,
Ýaşara rahat.
Ýollaryňyz ak bolsun,
Ýurdum parahat.

G. Ezizow

Şygryň birinji bendindäki çekimlileri depderiňize göçüriň. Bir ýazan harpyňyzy iki gezek ýazmaň.

Nusga: u, e, ...

Çekimli sesler iki hili bolýarlar:

1. ýogyn çekimliler: a, o, u, y.
2. inçe çekimliler: ä, ö, ü, i, e.

30-njy gönükme. Hekaýajygy üns berip okaň.

ARASSA HOWA

Howa bulutlaşyp durdy. Birden ýagyş ýagyp başlady. Az wagtdan ýagyş diňdi. Çagalar oýnamaga çykdylar. Olar arassa howada hezil edip oýnadylar.

Içinde ýogyn çekimlisi bolan sözleri aýdyp beriň. Birinji, ikinji sözlemi göçüriň.

31-nji gönükme. «Çagalar bagy» diýen teksti okaň.

ÇAGALAR BAGY

Biziň obamyzda çagalar bagy bar. Myradyň ejesi çagalar bagynda işleýär. Ol çagalara gyzykly ertekiler aýdyp berýär. Çagalar onuň aýdyp berýän ertekilerini üns berip diňleýärler.

Içinde inçe çekimlisi bolan sözleri bogunlara bölüp, depderiňize göçüriň.

32-nji gönükme. Teksti okaň. Ýogyn çekimlili sözleri biraýry, inçe çekimlili sözleri biraýry göçüriň.

PAGTA

Pagta biziň respublikamyzyň esasy baýlyklarynyň biridir. Ondan dürli önümler alynýar. Mysal üçin, pagta ýagy, sabyn alynýar. Mundan başga-da pagtanyň çigidi mallar üçin iým hasaplanýar.

Nusga: pagta, ýygym, ...

günleridi, ejesine, ...

33-nji gönükme. Mataly okaň we ýogyn çekimlili sözleri aýdyň.

Bir guş tutdum, jany ýok,
Başyn kesseň gany ýok,
Içinde üç ýumurtga,
Jüýjesiniň sany ýok.

Mataly ýoruň.

34-nji gönükme. Sözlemleri okaň we inçe çekimlili sözleri göçüriň.

1. Olar wagtly-wagtynda ýuwunýarlar.
2. Biziň ýurdumyzda ähli milletler deň hukuklydyr.
3. Gözeljik oýunjaklaryny görkezdi.

Nusga: biziň, ähli, ...

35-nji gönükme. Aşakdaky öwüt-nesihat häsiýetli sözlemleri okaň we göçüriň.

Özüňden ulyňy sylamaly, olara salam bermeli.
Özüňden kiçini öýkeletmeli däl. Mugallymyň

aýdanlaryny üns berip diňlemeli we ýerine ýetirmeli. Bularyň hemmesi edepliligidir.

Ýogyn çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

36-njy gönükme. Lukman hekimiň pentlerini okaň we göçüriň.

1. Kime nesihat etseň oňa ozal özüň amal etgin.
2. Myhmana iş buýurma.
3. Ussadyňy ataňdan eziz gör.
4. Geçen dawany ýatlama.

Ýogyn çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

37-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Soňra soraglara dilden jogap beriň.

HAYWANAT BAGYNDA

Daşkendiň haýwanat bagy uly. Ol ýerde dürli haýwanlar bar. Haýwanlara oňat seredýärler. Wagtly-wagtynda iým, suw berýärler. Ýataklaryny arassa saklaýarlar. Mugallymymyz bize şol haýwanlar hakynda gürrüň berdi.

Soraglar:

1. Niräniň haýwanat bagy uly?
2. Ol ýerde nämeler bar?
3. Haýwanlara nähili seredýärler?
4. Kim size haýwanlar hakynda gürrüň berdi?

Ikinji, üçünji soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň we olardaky inçe çekimlileri aýdyp beriň.

38-nji gönükme. Hadyslary göçüriň.

1. Haýyrlý we sogaply işler ynsanlary dürli betbagtçylyklardan goraýar.
2. Adamlaryň ýagşysy adamlara kömegi degyänidir.

Inçe çekimlileriň aşagyny çyzyň.

39-njy gönükme. Nakyllary okaň, göçüriň we ýat tutuň.

Saýany ekmedik salkynda ýatmaz.
Tikensiz gül bolmaz, zähersiz bal.

Tomus depesi gaýnamadygyň, gyş gazany gaýnamaz.

40-njy gönükme. Okaň we ýazyň.

Soganyň suwuny burnuňa damdyrsaň kelläni durlaýar. Şeýle hem kelläň agralsa, gulagyňa suw giden bolsa, soganyň suwuny gulagyňa damdyrmaly.

Abu Aly Ibn Sina

41-nji gönükme. Şygry labyzly okaň.

ENE WATAN

Ýumşum bar, et diýse,
Oýna diýse, ýat diýse,
Ýüzüm çytman, hoş diýýän
Enem nirä git diýse.
Geljegime garasam,
Össem, öňe ýöresem,
Armanym ýok Watanymyň
Men ýumşuna ýarasam.
Watan meniň janymdyr,
Damarymdyr, ganymdyr,
Abraýym, gaýratym,
Şöhratymdyr, şanymdyr.

M. Garryýew

Içinde inçe çekimlisi bolan sözlerden sekiz sanysyny göçüriň we olardaky çekimlileri aýdyň.

42-nji gönükme. Teksti okaň we onuň birinji, ikinji sözlemlerini göçüriň.

SÜLGÜN

Sülgün ikinji synpda okaýar. Ol göreldele okuwçy. Üsti-başy mydama arassaja. Sapaklaryna gowy ýetişýär. Uly adamlara hormat goýýar. Olary sylaýar. Dili salamly.

Göçüren sözlemleriňizdäki inçe çekimlileriň aşagyny çyzyň.

43-nji gönükme. Nakyllary okaň, göçüriň we ýat tutuň.

El eli ýuwar, iki el birigip – ýüzi.
Ýurduňy terk ediji bolma.
Köpüň dilegi – kölüň suwy.
Maslahatly biçilen don gysga bolmaz.

44-nji gönükme. Okaň we birinji, ikinji sözlemleri göçüriň.

SÜÝT

Süýt aşgazanda tiz özleşýär. Dürli zäherlenmede süýt içmek peýdalydyr. Süýt içenden soň

bal iýmeli. Dalagy, bagry agyrýan adamlara süýt zyýanlydyr.

Abu Aly Ibn Sina

Ýogyn çekimlileriň aşagyny çyzyň.

45-nji gönükme. Hekaýajygy okaň.

IKI DOGAN

Merediň özünden uly doganyň ady Jeren. Ol dördünji synpda okaýar. Meret çagalar bagyna gatnaýar. Ol çagalar bagynda öwrenen zatlary barada doganyna gürrüň berýär. Jeren jigisiniň gürrüňlerini höwes bilen diňleýär.

Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň:

1. Merediň uly doganynyň ady kim?
2. Jeren näçenji synpda okaýar?
3. Meret nirä gatnaýar?

Ýazan sözleriňizdäki inçe çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

46-njy gönükme. Şygry okaň we ýat tutuň.

GOWY PIŞIK

Bir şadyýan bagşy syçan
Dutar çaldy, aýdym aýtdy.
Ony görüp myr-myr pişik
Törden telesahna gaýtdy.
Şirin-şirin aýdym diňläp,
Myr-myr derrew meýmiredi.
«Müň ýaşa sen, bagşym» diýdi,
Alkyş aýtdy, baş yrady.
Gutaransoň täsin konsert
– Sag bol – diýdi – güýmäniňe!
Hemem şeýle begendi ol
Bu syçany iýmänine.

A. Allanazarow

ÝOGYN WE INÇE ÇEKIMLI SESLERIŇ ÝAZUW DÜZGÜNI

Sözüň birinji çekimlisi ýogyn bolsa, soňky çekimlileri hem ýogyn bolýar.

Sözüň birinji çekimlisi inçe bolsa, soňky çekimlileri hem inçe bolýar.

Meselem: al-ma, ga-ra-ly, pi-şik, ä-piş-ge, ...

47-nji gönükme. Nahar atlaryny okaň we diňe ýogyn çekimlisi bolan sözleri göçüriň.

Dograma, börek, çorba, çekdirme, palaw, şüle, unaş, bulamak, mäşewe, ýarma, çişlik, dolama, gutap, gowurma.

Nusga: dograma, ...

Göçüren sözleriňizdäki çekimlileri aýdyň.

48-nji gönükme. Guşlaryň atlaryny okaň we diňe inçe çekimlisi bolan sözleri göçüriň.

Torgaý, serçe, sülgün, durna, garasar, kepderi, togdary, laçyn, gögerçin, hüýpüýpik, garga, käkilik, ördek, gaz, toklutaý, düýeguş, bilbil, gumry.

Göçüren sözleriňizdäki çekimlileri aýdyň.

49-njy gönükme. Hekaýajygy üns berip okaň.

LUKMANYŇ GYZY

Eneş baş ýaşynda. Onuň ejesi lukman. Eneşiň oýnawaçlary köp. Ol bir gurjagyny alyp, onuň kellesini ak ýaglyk bilen daňdy. Onuň gyzgynyny barlady. Oňa derman içirdi.

Okan hekaýajygyňyzdaky inçe we ýogyn çekimli sesleri aýdyň.

50-nji gönükme. Aşakdaky sözlemleri okaň.

1. Biz öz ýurdumyzy söýýäris. 2. Biziň ýurdu-myzda gözəl ýerler köp. 3. Enäni-atany hormatlamak biziň borjumyzdyr. 4. Ýolbars, gaplaň, möjek ýyrtyjy haýwanlardyr.

Ýogyn çekimlili sözleri biraýry, inçe çekimlili sözleri biraýry göçüriň.

Nusga: ýurdumyzy, ...
biz, ...

51-nji gönükme. Sözlemleri okaň, soňra göçüriň.

1. Men atamlara gezmäge gidip geldim.
2. Okuwçynyň eşiği, eli, ýüzi hemişe arassa bolmalydyr.
3. Okuw kitaplaryny aýawly saklamalydyr.

Inçe çekimlileriň aşagyny bir çyzyk, ýogyn çekimlileriň aşagyny iki çyzyk çyzyň.

52-nji gönükme. Şygry labyzly okaň. Ýogyn çekimlili sözleri saýlap göçüriň.

JIGIM

Gül, oýna, ulal, jigim,
Gurjagyňy al, jigim!
Uly iliň içinde
Abraýly bol, jigim!
Seýle çykaly, jigim,
Güle bakaly, jigim!
Ýürekde gam galmasyn,
Läle kakaly, jigim!

A. Omarowa

53-nji gönükme. Aşakdaky sözleri göçüriň. Olaryň soňky bogunlaryndaky çekimlileriň inçe ýa-da ýogyn bolmagynyň sebäbini düşündiriň.

o-rak-ly

ga-myş

ýa-gyş

o-kuw-çy

e-rik

el-lik

ä-dik-çi

ruç-ka

tä-ze-je

ga-lam

dep-der

ki-tap

54-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlini ýazyp, sözlemleri göçüriň.

Biz...ň obamyzd...haly fabrigi bar. Ol ýerd... haly dokalý...r. Göz...liň ejesi hem şol ýerde işleý...r. Ol fabrigiň ökd... halyç...sy.

55-nji gönükme. Teksti okaň, nokatlaryň ýerine haýsy çekimliniň bolmalydygyny aýdyň.

SONAJYK

Sonalar, Jerenler bilan goňş.... Sona düýn Jerenlere bard.... Onuň bilen gurjak oýnad.... Jeren...ň enesi olara gyzykly ertek... aýdyp berd....

Sözüň içinde ýogyn çekimlileriň biri bolsa, degişli ýerinde Y ýazylýar.

Sözüň içinde inçe çekimlileriň biri bolsa, degişli ýerinde I ýazylýar.

56-njy gönükme. Nokatlaryň ýerine **y**, **i** çekimlileriň degişlisini ýazyp, sözleri göçüriň.

Er...k, bal...k, garp...z, bilb...l, äd...k, ýyld...z, ýal...n, ek...n, sab...n, M...rat, Aş...r.

Nusga: erik, balyk, ...

57-nji gönükme. Soraglara ýazma görnüşde jogap beriň. Ýazan sözlemleriňizde **y**, **i** çekimlili sözlerde **y**, **i** harplarynyň ýazylmagynyň sebäbini düşündiriň.

1. Sen näçenji synpda okaýarsyň?
2. Sen nähili okaýarsyň?
3. Sen sagat näçede turýarsyň?

58-nji gönükme. Hekaýajygy okaň.

AWÇY

Meniň kakam **awçy**. Ol bir gün awa gitdi. Öýlänler **dolanyp** geldi. Kakam iki **sany** tilki tutupdyr. Tilkileriň **derisini** soýup aldy. Olary deri kabul edilýän ýere tabşyrdy.

Has gara ýazylan sözlerde **y**, **i** çekimlileriniň ýazylymagynyň sebäbini aýdyp beriň.

59-njy gönükme. Özüňizden içinde **y** çekimlisi bolan sözlerden alty sanysyny, **i** çekimlisi bolan sözlerden alty sanysyny tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: armyt, ...
erik, ...

Direktor, radio, kitap, derýa, meýdan ýaly sözlerde ýogyn we inçe çekimlileriň ikisi hem ýazylýar.

60-njy gönükme. Aşakdaky sözlemleri üns berip okaň.

1. Enem radio diňleýär. 2. Jahan fabrikde işleýär. 3. Kakam gazet okaýar. 4. Özbegistanda birnäçe derýa bar.

Içinde ýogyn we inçe çekimliler garyşyp gelen sözleri aýdyp beriň.

61-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň.

1. Şol görünyän baglyga Begmyrat kösäniň bagy diýilýär. 2. Ol ýerden Amyderýa akyp ýatyr. 3. Meýdanda otlar gögerip otyr.

Içinde ýogyn we inçe çekimliler garyşyp gelen sözleri bogna bölüp göçüriň.

62-nji gönükme. Içinde inçe we ýogyn çekimliler garyşyp gelen sözleri göçüriň.

Adamlar, üzüm, mal, oylan, ferma, pişik, meýdan, Aman, kitap, kino, gazet, mekdep.

63-nji gönükme. Sözlemleri okaň we has gara ýazylan sözleri göçüriň. Içinde inçe we ýogyn çekimliler garyşyp gelen sözleri aýdyň.

Maňa doganym gyzykly **kitap** getirip berdi. Biz haty **ruçka** bilen ýazýarys. Men ruçkany, **galamy**, **bozgujy penala** salýaryn.

Göçüren sözleriňiziň okuw esbaplarynyň adyny aňladýandygyny ýadyňyzda saklaň.

64-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň.

1. Men kitaplarymy arassa saklaýaryn. 2. Özbegistanda üzümiň dürli gömüşleri ýetişdirilýär. 3. Bu gün gyzykly kino boljak.

Içinde ýogyn we inçe çekimliler gatysyp gelen sözleriň aşagyny çyzyň.

65-nji gönükme. Nakyllary göçüriň. Ýogyn çekimlili sözleriň aşagyny çyzyň.

Ýagşylyk ýerde galmaz.

Altyn alma, alkyş al.

Özüňi süýt bilgin, dostuňy gaýmak.

66-njy gönükme. Şygry okaň we ýatlaň.

ALTY OGUL, ALTY GYZ

Alty ogul, alty gyz

Uzynly gün güýmeýär.

Bir zat sorap her haýsy

Hiç gününe goýmaýar.

– Gurjagyma köýnek tik! –

Diýýär gelip Sarbinaz.

Öwrenmeli okuwy
Jemşit, Dilşatlar biraz.
Gaýmak, kefir körpämiz
Jahangiriň söýýäni.
Halayar ol toý edip,
Ählisinden iýmäni.

Bobo Hajy

İçinde ýogyn we inçe çekimliler gatyşyp gelen sözleri saýlap göçüriň.

67-nji gönükme. Özüňizden içinde ýogyn we inçe çekimliler gatyşyp gelen sözlerden on sanysyny tapyp depderiňize ýazyň.

AÇYK WE DYMYK ÇEKIMSIZLER

G, b, d, j – aчыk çekimsizler.

68-nji gönükme. Suratlara serediň we atlaryny ýazyň.

Birinji harpynyň nähili çekimsizlerdigine üns beriň.

69-njy gönükme. Özüňizden açyk çekimsizleriň her biri bilen başlanýan iki sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: garpyz, galam, ...

70-nji gönükme. Hekaýajygy okaň.

BIZIŇ OBAMYZ

Biziň obamyz uly. Obamyzyň ortasyndan Kelteminar ýaby akyp geçýär. Men ýaz aýlary dostlarym bilen ýaba suwa düşýärim.

Hekaýanyň birinji, ikinji sözlemini depderiňize göçüriň.

71-nji gönükme. Eşikleriň, gap-gaçlaryň atlaryny göçüriň we açyk **g, b, d, j** çekimsizleriň aşagyny çyzyň.

Jam, don, jalbar, gyňaç, tabak, köýnek, telpek, legen.

72-nji gönükme. Okaň we açyk **g, b, d, j** çekimsizlerini aýdyp beriň.

1. Ruslanyň kitaby arassa. 2. Seniň adyň kim?
3. Seniň gurjagyň köpmi? 4. Guwanjyň kakasy ussa. 5. Onuň uly çekiji bar.

Birinji, ikinji sözlemleri depderiňize göçüriň.

73-nji gönükme. Özüňizden açyk **g, b, d, j** çekimsizleri bilen başlanýan söz tapyň we sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Nusga: Meniň galamym bar.

74-nji gönükme. Suratlaryň adyny depderiňize ýazyň we olaryň birinji harpyny aýdyň.

K, p, t, ç – dymyk çekimsizlerdir.

75-nji gönükme. Özüňizden iki sany sözlem düzüp depderiňize ýazyň. Olaryň birinjisinde kitap, ikinjisinde petir sözini ulanyň.

76-nji gönükme. Soraglary okaň we ýazuw üsti bilen jogap beriň.

1. Okuw ýyly haýsy aýda başlanýar?
2. Ýylyň birinji aýynyň ady näme?
3. Ýylyň soňky aýynyň ady näme?

77-nji gönükme. Okaň we içinde dymyk **k, p, t, ç** sesleri bolan sözleri aýdyp beriň.

TOKAÝ

Gür tokaýyň içinden geçip gitdik. Tokaýda ülje, armyt, derek, arça agaçlaryny gördük. Biz her agaja üns berip seretdik. Miweli agaçlary belläp aldyk. Mugallymymyz olar barada bize gürrüň berdi.

Birinji, ikinji sözlemi depderiňize göçüriň.

78-nji gönükme. Sözleri göçüriň we dymyk **k, p, t, ç** çekimsizleriniň aşagyny çyzyň.

Çörek, kitap, sagat, oturgyç, parta, kádi, çelek, çekiç, darak, agaç, jorap söwüt.

79-njy gönükme. Surata seredip adyny ýazyň. Ýazan sözleriňizi sözlem içinde ulanyp, depderiňize ýazyň.

80-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we içinde **g, b, d, j** açyk çekimsizler bar sözlere üns beriň.

GÜÝZ

Häzir güýz pasly. Ol aýaklap barýar. Gyş ýakynlaşýar. Gyşda gar ýagýar. Ýolka baýramy bolýar. Gyş gowy pasyllaryň biridir.

Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

1. Häzir haýsy pasyl?
2. Haýsy pasyl ýakynlaşýar?
3. Gyşda meýdanlar nähili bolýar?

81-nji gönükme. Hekaýany okaň we göçüriň.

ÇAGALAR BAGY

Biziň obamyzda çagalar bagy bar. Ýaňyljan, Güljahan, Jeren, Nobat çagalar bagyna gatnaýarlar. Çagalar bagynda körpejelere gowy seredýärler. Olar oýnaýarlar, aýdym aýdýarlar.

82-nji gönükme. Özüňizden açyk we dymyk çekimsizler bilen başlanýan söz tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: Gawun, banan, dolama ...

DYMYK K, P, T, Ç SESLERİNİŇ AÇYGA ÖWRÜLIŞI

83-nji gönükme. Okaň. Çyzygyň çep tarapyndaky sözleriň soňunda haýsy sesler bar? Olar çyzygyň sag tarapynda haýsy seslere öwrülipdirler?

Dolak	Dolagy	Ördek	Ördegi
Jorap	Joraby	Sadap	Sadaby
Sagat	Sagady	Ilik	Iligi
Çekiç	Çekiji	Agaç	Agajy

84-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Has gara ýazy-
lan sözleri nusgada görkezilişi ýaly edip göçüriň.

DOSTLAR

Myrat bize gezmäge geldi. Jigim **Myrada** bir **oýunjak** berdi. Ol **oýunjagy** aldy we begendi. Soňra **Mäşerip** bilen **Begenç** hem geldi. **Mäşeribiň** we **Begenjiň** özleriniň oýunjaklary hem bar eken.

Nusga: Myrat – Myrada, ...

85-nji gönükme. Okaň we nokatlara derek degişli çekimsiz sözleri ýazyp göçüriň.

Börek – böre...i	Meret – Mere...e
Orak – ora...y	Süzgüç – süzgü...e
Kitap – kita...y	Söwüt – söwü...i

Nokatlaryň ýerine ýazan harplaryňyzyň nähili çekimsizlerdigini aýdyň.

Soňy dymyk k, p, t, ç sesleri bilen gutaran sözlere çekimli sesler goşulanda olar açyk g, b, d, j seslerine öwrülýärler.

Meselem: ädik-ädigi, kitap-kitaby, söwüt-söwüdi, çekiç-çekiji.

86-njy gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözlerde haýsy dymyk çekimsiziň nähili açyk çekimsizine öwrülendigini aýdyň.

1. Meniň **gorabym** täze. 2. Pagtanyň **çigindinden** ýag alynýar. 3. Men **çekijimi** alyp geldim. 4. Gözeliň täze **köýnegi** bar. 5. Ejem **balygy** bişirdi.

87-nji gönükme. Suratlary synlaň. Olaryň her birini sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Nusga: Meniň sagadym bar

88-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli çekimsiz harplary ýazyp göçüriň.

Agaç-aga...y

Çigit-çigi...i

Sadap-sada...y

Aýak-aýa...y

Örküç-örkü...i

Süýt-süý...i

Toşap-toşa...y

Kitap-kita...y

Nokatlara derek ýazan harplaryňyzyň nähili çekimsiz seslerdigini aýdyň.

89-njy gönükme. Sözleriň yzyna haýsy-da bolsa bir çekimli harp goşup göçüriň.

Köşek, duzak, çekiç, gulak, hatap, tertip, sagat, oýnawaç, howut, kitap, owlak.

Nusga: köşek-köşegi, ...

Göçüren sözleriňizde haýsy dymyk çekimsiziň nähili açyk çekimsiz sese öwrülendigini aýdyň.

90-njy gönükme. Okaň has gara ýazylan sözleri nusga boýunça depderiňize göçüriň.

Nakyllar

Öl **agajy** egmegin, degmedige degmegin.

Gerek **deregi** ýykar.

Ýigidiň ýagşysy köp diňlär, az sözlär.

Edebiň ýagşysy – ulyny syla.

Nusga: agaç-agajy, ...

91-nji gönükme. Köp nokatlara derek degişli harplary ýazyp, sözleri göçüriň we nokatlara derek ýazan harplaryň nähili çekimsizlerdigini aýdyň.

Çörek	Çöre...i
Düşek	Düşe...i
Mekdep	Mekde...e
Çigit	Çigi...iň
Öwüt	Öwü...i
Guwanç	Guwan...y
Jorap	Jora...y

92-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli çekimsiz harplary ýazyp, sözlemleri göçüriň.

1. Ejem kömele...i bişirdi. 2. Amanyň kiçijik çeki...i bar. 3. Gözeliň saga...y dogry işleyär. 4. Seniň kita...yň barmy? 5. Orazyň owla...y owadanja.

Nusga: Ejem kömelegi bişirdi.

93-nji gönükme. Okaň we çyzygyň sag tarapyndaky sözlerden peýdalanyň, soraglara jogap ýazyň.

1. Kimiň jüýjesi?	Meret
2. Nämäniň sahypasy?	Kitap
3. Nämäniň ýeňi?	Köýnek
4. Nämäniň aýagy?	Oturgyç

94-nji gönükme. Sözleri nusgada görkezilişi ýaly ýazyp göçüriň.

Agaja, daragyň, çarygy, örküji, çigidiň, toşaba, aýaga, kitabyň.

Nusga: agaç-agaja, darak-daragyň, ...

At, saç, kök, çöp ýaly çekimlisi gysga aýdylýan bir bogunly sözlerde dymyk çekimsizler açyga öwrülmeýärler.

Meselem: saç-saçym, at-atym, kök-köki, çöp-çöpi.

95-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Dymyk **k, p, t, ç** sesleri açyga öwrülen sözleri bir aýry, öwrülmediklerini bir aýry ýazyň.

Oragyň, okuň, jorabyň, topuň, söwüdiň, çitiň, agajyň, saçyň, oduň, otuň, köki, çöpi, gögüň, ädigiň.

Nusga: oragyň, jorabyň ...

Okuň, topuň ...

96-njy gönükme. Suratlara degişli ýazyylanlary okaň. Nokatlara derek haýsy çekimsiziň ýazylmalydygyny aýdyň.

Baly...yň kellesi

Çopanyň taga...y.

Maralyň sa...y.

Nokatlaryň ýerine degişli çekimsizleri ýazyp sözlemleri göçüriň.

97-nji gönükme. Nokatlara derek degişli çekimsizleri ýazyp, çyzygyň sag tarapyndaky sözleri göçüriň.

Jorap	Jora...y	Bat	Ba...y
Çöp	Çö...üň	Ördek	Örde...i
Sagat	Saga...y	Dak	Da...yp
Sürgüç	Sürgü...i	Telpek	Telpe...iň
Ýat	Ýa...yp	Çörek	Çöre...i
Mekdep	Mekde...e	Ketek	Kete...e

N u s g a : joraby, çöpüň, sagady

BOGUN

98-nji gönükme. Sözleri üns berip okaň we göçüriň.

Gel, gök, at, Me-le, tow-şan, ba-lyk, me-le, i-kin-ji, o-nun-jy, Hal-ly-gö-zel, mek-dep, pag-ta, so-wuk.

Her sözüň näçe böleklerden düzülendigini aýdyň.

Sözüň bir bada aýdylýan bölegine bogun diýilýär.

Meselem: Me-ret, ki-tap.

99-njy gönükme. Şygry okaň we bogunlara bölünip ýazylan sözleri göçüriň.

NAZAR JANYŇ PILJAGAZY

Gapymyzyň agzyndaky
Çägesöwje ýoljagazy
Pe-tir ýaly bezäp çyk-ýar
Nazar janyň pil-ja-ga-zy

Jür-dek bilen suw getirip
Akdyranda siljagazy
Gaçy ýasap, bö-wet basýar
Nazar janyň piljagazy

Ýer de-pen-de pes bolsa-da
Depiminiň hiljagazy
Aýna ýaly gül-bü-räp dur
Nazar janyň piljagazy

Kerim Gurbannepesow

Göçürip ýazan sözleriňizi bogna bölüp birnäçe gezek okaň we olardaky açyk, dymyk çekimsizleri aýdyp beriň.

100-nji gönükme. Sözleri okaň we bogna bölüp göçüriň.

Hajar, Gülbahar, Meryem, Akjagül, Aýgül, Çemen, Aýsoltan, Gurbangeldi, serçe, kâşir, kelem, guzy, sary, ýazýar, oturýar.

Bu sözleriň her birinde näçe bogun bardygyny aýdyň.

Sözde näçe çekimli bar bolsa, şonça hem bogun bolýar.

101-nji gönükme. Sözleri okaň we göçüriň. Her sözde näçe çekimli bardygyny aýdyň.

Enejan, Maral, Gülzada, Sultan, at, gül, pil, mekdep, okuwçy, haly, möjek, sygyr, oýnawaç.

102-nji gönükme. Şygry labyzly okaň.

SÜÝJI GАРYZ

Daşy göm-gök bolsa-da,
Içi **gyzyl** ekeni.

Tomus aýy buz ýaly

Garpyz hezil ekeni.

Dilim-dilim gyzyl suw

Agzyna ýakyp gitdi

Şerbet-baldan **şirin** suw

Içime akyp gitdi.

Suwun içip, çigdini

Ýuwutmadym ýeke-de!

Gerek bolar çigidi

Indiki ýyl **ekere.**

Miraziz Agzam

Has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň we olaryň her birinde näçe bogun bardygyny aýdyň.

103-nji gönükme. Sözleri nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize ýazyň.

Okuwçy, geým, oýnaýar, gör, gel, ýolbars, düýeler, ýaz, okady, goýun, towşan, bardylar, dur, galam, depder, çaga, gir, çyk, ylgady.

Nusga:

Bir bogunly sözler: gör, gel, ...

İki bogunly sözler: ge-ýim, ýol-bars, ...

Üç bogunly sözler: o-kuw-çy, oý-na-ýar, ...

Ýogyn çekimlili bogna ýogyn bogun, inçe çekimli bogna inçe bogun diýilýär.

104-nji gönükme. Şygry okaň we diňe ýogyn bogundan düzülen sözleri aýdyp beriň.

TELEFONDA SÖHBET

– Allo, allo, **Hakim** jan,
Öz atdaşyň **Kozy** men.
Futbola seretdiňmi?
– Ýaňy geldim **özümem.**

– Aýtla çözüp bildiňmi
Şu günki meseläni.
– **Nyzamdan** eşitdim men,
Işlänmiş **Hasanaly.**

Tursunbaý Adaşbaýew

Has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçiriň. Olaryň nähili bogundygyny aýdyň.

105-nji gönükme. Hekaýajygyň sözlerini bogna bölüp okaň we olaryň her birinde näçe bogun bardygyny aýdyň.

ÇOPAN

Me-niň ka-kam go-ýun bak-yar. Ol öz bak-ýan go-ýun-la-ry-na ö-rän go-wy se-red-ýär. Ka-ka-myň ýa-nyn-da ço-lu-gy hem bar. O-la-ryň A-la-baý diýen go-ýun it-le-ri hem bar.

Hekaýajygyň mazmunyny öz sözleriňiz bilen gürrüň edip beriň. Diňe inçe bogunly we diňe ýogyn bogunly sözleri aýdyp beriň.

106-njy gönükme. Guşlaryň atlaryny bogna bölüp ýazyň. Ýazanyňyzda inçe bogunly sözleri biraýry, ýogyn bogunly sözleri biraýry ýazyň.

Çekimli bilen gutarýan bogunlar açyk, çekimsiz bilen gutarýan bogunlar ýapyk bogunlar bolýar.

107-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Açyk bogunlaryň aşagyny bir çyzyk, ýapyk bogunlaryň aşagyny iki çyzyk çyzyň.

JEREN

Je-ren me-niň bi-len o-ka-ýar. Ol go-wy o-kuw-çy-la-ryň bi-ri. Je-ren sa-pak-la-ry-na go-wy ýe-tiş-ýär. Ýol-daş-la-ry-na hem kö-mek ber-ýär.

108-nji gönükme. Aşakdaky teksti üns berip okaň.

8-nji dekabr – Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň günüdür. Siz ýurdumyzyň ýaş raýatларысыňyz, emma uly hak-hukuklara eýesiňiz: siz mekdeplerde mugt okaýarsyňyz. Tomsuna dynç alyş öýlerinde dynç alýarsyňyz, lukmanlar saglygyňyza yzygiderli gözegçilik edýärler. Siziň borjuňyz gowy okamakdan, mekdep emlägini aýawly saklamakdan, tebigaty goramakdan ybaratdyr.

Sap ýapyk bogunly sözleri bogunlara bölüp göçüriň.

Nusga: ýaş, hak, luk-man-lar ...

109-njy gönükme. Bogunlardan söz düzüp depderiňize ýazyň.

Sa			lem
Go			ýik
Ýa	par.	Ke	çe
Ga			tek
Ça			sek

Ýazan sözleriňizdäki ýapyk bogunlaryň aşagyna bir çyzyk, açyk bogunlaryň aşagyny iki çyzyk çyzyň.

110-njy gönükme. Şygyr okaň we diňe ýogyn bogundan düzülen sözleri aýdyp beriň.

ERGEŞ BILMEÝÄR

Atasy diýýär: – Aman,
Klasyňda **galypsyň**.
Ergeş diýdi üç dersden
Sen «ikilik» alypsyň.

– Ata, Ergeş **aýdandyr**
Ony saňa çyn bilen.
Ikinji «B» klasdan
Ikinji «A» **geçdim** men.

Tursunbaý Adaşbaýew

Has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň we olaryň her biriniň nähili bogundygyny aýdyň.

111-nji gönükme. Synpyňyzdaky gyzlaryň atlaryny bogna bölüp ýazyň.

Nusga: Bi-bi, E-li-za, ...

112-nji gönükme. Sap açyk bogundan düzülen baş sany söz, ýapyk bogundan düzülen baş sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

Sözler täze setire bogna bölünip geçirilýär.
Meselem: okuw-çylar, okuwçy-lar. Sözüň setirde galýan böleginiň yzyndan defis (-) goýulýar.

113-nji gönükme. Sözləri täze setire geçirer ýaly edip, bogunlara bölüp göçüriň.

Pökgi, oylanlar, oýunjak, ekdiler, görýärler, durmalydyr, işçi, garlawaç, käse, kelem.

Nusga: Pök-gi, og-lanlar, oylan-lar, ...

114-nji gönükme. Şygry okaň we onuň birinji bendini bogunlara bölüp göçüriň.

Güsürdäp uçýar,
Topbak serçeler.
Gök don geýendir,
Diňe arçalar.

Dynman asmandan
Ak un sepildi.
Ot-çöpe akja
Ýorgan ýapyldy.

Depe-düz agaç
Geýdi ak possun,
Bu haysy pasyl,
Hany, bil, dostum?

Hamit Ýakubow

115-nji gönükme. Okuw esbaplarynyň atlaryny täze setire geçirer ýaly edip, bogna bölüp ýazyň.

Galam, çyzgyç, bozguç, ruçka, kitap, depder.

116-njy gönükme. Suratlaryň aşagyndaky sözleri täze setire geçirer ýaly edip, bogunlara bölüp göçüriň.

Nusga: Ma – şyn, pa – rohod, paro – hod, ...

Göçüren sözleriňiziň her bogunyň inçe ýa-da ýogyn bogundygyny aýdyň.

117-nji gönükme. Sözleri okaň we bogunlara bölüp göçüriň.

Agaçlar, degirmen, okuwçy, göleler, ganat, mugallym, Şeker, Şirin, Aman, Aşyr, Bäşim, düşündirýär, işçi.

Göçüren sözleriňizdäki aýyk bogunlaryň aşagygy bir çzyk, ýapyk bogunlaryň aşagygy iki çzyk çzyň.

118-nji gönükme. Öý haýwanlarynyň atlaryny bogna bölüp ýazyň.

Bir harpdan bolan bogun setir ahyrynda galdyrylmaýar we täze setire geçirilmeýär.

119-njy gönükme. Okaň we has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň.

Jeren **örän** akylyja gyz. Ol sapaklaryna gowy ýetişýär. **Arazsoltan, Enejan, Eliza** dagymyz bir synpda okaýarys. **Aman** surat çekýär. **Aşyr** hat ýazýar. Biz **erik** ekdik.

Göçüren sözleriňizi bogna bölüp täze setire geçirip bolýandygyny ýä-da bolmaýandygyny aýdyň we sebäbini düşündiriň.

120-nji gönükme. Bogna bölüp, täze setire geçirip bolmaýan iki bogunly alty söz tapyň we olary bogna bölüp, depderiňize ýazyň.

121-nji gönükme. Şygry okaň we ýat tutuň. Ikinji bendini bogna bölüp göçüriň.

TOWŞAN

Akja gary togalap,
Goçak gulak sapdyk biz,
Iki sany göz üçin,
Gara kömür tapdyk biz.

Hemme ýeri göýä bir
Janly towşan bolup dur.
Murty welin samandan,
Çekseň, ele gelip dur.

Baksaň guýruk, gulagna
Diri ýaly bolup dur.
Gezip ýören towşanlaň
Biri ýaly bolup dur.

Olga Wysotskaýa

122-nji gönükme. Soraglary okaň we olaryň joga-
byny depderiňize ýazyň.

1. Seniň adyň we familiýaň kim?
2. Sen näçenji synpda okaýarsyň?
3. Sen sapaklaryňa nähili ýetişýärsiň?
4. Okuwdan boş wagtlaryň ejeňe kömek be-
rýärmiň?

Ýazan birinji we ikinji sözlemleriňiziň her sözünde
näçe bogun bardygyny, olaryň nähili bogundygyny
aýdyň.

123-nji gönükme. Teksti okaň. Birinji, ikinji söz-
lemleri göçüriň. Ýogyn bogunlaryň aşagyna bir çyzyk,
inçe bogunlaryň aşagyna iki çyzyk çyzyň.

GYŞ

Dekabr, ýanwar, fewral aýlary gyş paslydyr.
Gyşyna howa sowuk bolýar. Gar ýagýar. Suw

doňýar. Çagalar gar togalap oýnaýarlar. Gardan adam ýasaýarlar.

Soraglara dilden jogap beriň.

1. Haýsy aýlar gyş pasly?
2. Gyşyna howa nähili bolýar?

124-nji gönükme. Aşakdaky sözleri sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Eýer, gün, ýelim, ýegen, ýolka, bugdaý.

125-nji gönükme. Hekaýajygy okaň we has gara ýazylan sözleri bogunlara bölüp göçüriň.

ÇOPAN WE ÇOLUK

Çary aga **çopan**. **Bäşim çoluk**. Çoluk çopana kömek berýär. Çary aga işine ökde. Çoluk hem **işine ökde**. Olar **mallara gowy seredýärler**.

Göçüren sözleriňizdäki bogunlaryň haýsynyň açyk, haýsynyň ýapyk bogundygyny aýdyň.

126-njy gönükme. Sözleri okaň we diňe açyk bogundan düzülen sözleri bogna bölüp göçüriň.

Gowy, oňat, ýagşy, oka, öwren, Baba, Ata, kädi, garpyz, gawun, käse, çäýnek, galam, depder, alma, üzüm.

Nusga: Go – wy, o – ka, ...

127-nji gönükme. Sap ýapyk bogundan düzülen sekiz sany söz tapyp ýazyň.

128-nji gönükme. Okaň we diňe ýapyk bogundan düzülen sözleri bogna bölüp göçüriň.

Gurjak, kitap, mekdep, galam, barýar, ylgaýar, aljak, oýnajak, oturdy, ýazýar, ýazjak, gitjek, almak, bilmek, gözlemek, oturmak.

Nusga: Gur – jak, mek – dep, ...

129-njy gönükme. Ýabany haýwanlaryň atlaryny bogna bölüp ýazyň.

130-njy gönükme. Şygry okaň we ýat tutuň.

GARDAN ÖÝ

Ýeriň ýüzüni	Iki gat tamy
Ak gar büredi,	Gardan ýasadyk,
Garyň ýagany	Gowy jaý boldy,
Bize ýarady.	Durduk seredip.

Akja **sekisi**
Gaty saz boldy,
Diwary gardan,
Peçi buz boldy.

Olga Wysotskaýa

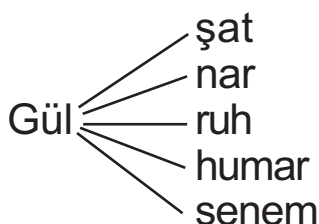
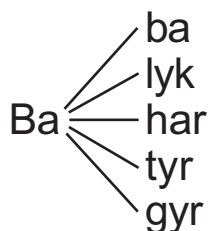
Birinji, ikinji bendini bogna bölüp göçüriň.

131-nji gönükme. Suratlary synlaň we olaryň atlaryny depderiňize ýazyň.

Ýazan sözleriňiziň nähili bogunlardan düzüldigini aýdyp beriň.

132-nji gönükme. Bogunlardan söz düzüp depderiňize ýazyň.

133-nji gönükme. Göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň aşagyny çyzyň.

1. Çary **ädigini** geýdi.
2. Gözeljigiň **oturgyjy** bar.
3. **Merediň** jigisi birinji synpda okaýar.
4. Sen kitabyňy arassa saklaýarmyň?

Aşagyny çyzan sözleriňizde haýsy dymyk sesiň nähili açyk sese öwrülendigini aýdyň.

134-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleri nusgadaky ýaly ýazyp göçüriň.

1. Çapyşykda biziň **atymyz** ozdy. Ol atyň **ady** Meleguş.

2. Okuwçylaryň ýygan **oty** köp. Sazagyň **ody** oňat bolýar.

3. Gapyny **ýapyň!** Çagalar **ýabyň** boýuna gitdiler.

Nusga: atymyz – ady, oty – ody, ...

135-nji gönükme. Okaň we dymyk **k, p, t, ç** sesleriniň açyga öwrülenlerini biraýry, öwrülmediklerini biraýry ýazyp göçüriň.

Çelegiň, otuň, topuň, saçyň, Merediň, tertibiň, köküň, sagadyň, çöpüň.

Nusga: Çelegiň, Merediň, ...

Otuň, topuň, ...

136-njy gönükme. Sözleriň soňuna degişli **-yň** ýa-da **-iň** goşulmasyny goşup, depderiňize göçüriň.

Dolak, çörek, mekdep, Meret, çekiç, gurçuk, git, ot.

Sözleriň soňundaky dymyk **k, p, t, ç** sesleriniň açyk **g, b, d, j** seslerine öwrülýändigini unutmaň.

Nusga: Dolak – dolagyň, çörek – çöregiň, ...

DODAK ÇEKİMLİLER

O, ö, u, ü – dodak çekimlilerdir.

137-nji gönükme. Okaň. Her söziň birinji bogundaky çekimlisini aýdyň we olary depderiňize göçiriň.

Orak, ýokumly, ökünç, uçmak, ýuka, üzüm.

1. Bu ýerde näçe söz ýazylypdyr?

2. Depderiňize näçe çekimli göçirip aldyňyz we olaryň haýsylary ýogyn, haýsylary inçe çekimli?

138-nji gönükme. Teksti okaň.

KANIKUL GUTARDY

Gyş kanikuly gutardy. Kanikul döwründe çagalar oňat dynç aldylar. Okuw ýylynyň ikinji ýarymy başlandy. Çagalar uly höwes bilen mekdebe gelýärler.

Tekstiň birinji, ikinji sözlemine depderiňize göçüriň. Dodak çekimlileriniň aşagyny çyzyň.

139-njy gönükme. Okaň we bulary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Çagalar, orun, durmuş, depe, ýylgyn, öküz, iki, däne, üzüm, Meret, Tanýa, mekdep, otuz.

Nusga: Dodak çekimlili sözler: orun, durmuş,

...

Dodak çekimlisiz sözler: çagalar, depe, ...

140-njy gönükme. Okaň we göçüriň. İçinde dodak çekimlisi bolan sözleriň aşagyny çyzyň.

TILKI

Tilki örän köpelegen haýwandyr. Tilki dünýäniň köp ýurtlaryna ýaýrandyr. Tilkiniň päkize, ösgün, owadan, ýumşak tüýli derisi göwnüňden turýar.

Aşagyny çyzan sözleriňizdäki çekimlileri aýdyp beriň.

141-nji gönükme. Şygry labyzly okaň. İçinde dodak çekimlisi bar bolan sözleri göçürüp alyň.

ALMARSYŇ JOGAP

Serediň ilki bile
Saýa söýýänje çaga.
Yssy düşäýse çala
Ýüwrüp barýar gök бага

Söýýän bolsa saýany,
Sorap görüň şu mahal.
«Ýeri, sen heý bir ýerde
Oturtdyňmy bir nahal?»

Ynanáýyň şu söze,
Jogap tapmaz ol bize.

Mirseýit Mirşeker

142-nji gönükme. Özüňizden **o, ö, u, ü** dodak çekimli-leriniň hersine degişli söz tapyp, depderiňize ýazyň.

DODAK ÇEKIMLILERINIŇ ÝAZUW DÜZGÜNI

143-nji gönükme. Sözleri öz aýdylyşy ýaly birnäçe gezek okaň. **o, ö** dodak çekimlileriniň haýsy bogunlarda eşidilýändigini we ýazylýandygyny aýdyň.

Orak, çörek, börek, körek, oylan, dolak, kömelek.

Sözleri depderiňize göçüriň.

144-nji gönükme. Göçüriň. İçinde **o, ö** dodak çekimlileri bolan sözleriň aşagyny çyzyň we olaryň haýsy bogunlarda ýazylandygyny aýdyň.

Oraz orak orýar. Onuň ýanyna ýol bilen barmaly. Ojaryň ody güýçli bolýar.

o, ö dodak çekimlileri sada sözleriň dine birinji bognunda ýazylýar. Soňky bogunlarda eşidilse-de ýazyлмаýar.

Meselem: ojar, oylan, börek, boýag.

145-nji gönükme. Jöwen, körek, börek, kömelek sözlerini sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

146-njy gönükme. Okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözlerdäki **o**, **ö** dodak çekimlileriniň aşagyny çyzýň.

Horaz gygyrdy. **Öwez** ýerinden turdy. Ol **çörek** ýydi, **çaý** içdi. Sen **ýowşan**, **ojar**, **sözen** ýaly ösümlikleri bilýärmiň?

Pomidor, direktor ýaly sözlerde o dodak çekimlisi soňky bogunlarda-da ýazylýar.

147-nji gönükme. Sözleri okaň. bularyň ikinji bognunda haýsy çekimlileriň eşidilýändigini we haýsy çekimliniň ýazylandygyny aýdyň.

Jöwen, möjek, çörek, göçer, bolar, köşek, dowar, oylan, toşap, ojak, kömek.

o, **ö** dodak çekimlileri söziň haýsy bognunda ýazylýarlar?

148-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlileri ýazyp, sözleri göçüriň.

Çör...k, bör..k, ogl...n, örd...k, ýow...r, dow...r, döw...k, dok...mak, tok...ý, gork...k, söý...r.

149-nji gönükme. Sözleri okaň we degişli soraga dilden jogap beriň.

Gurşun, gurşunyň, towuk, towugy, üzüm, üzümçilik, döwük, döwügi, goýun, goýunçylyk.

Bu sözlerde **u, ü** dodak çekimlileri haýsy bogunlarda ýazylypdyr?

U, ü dodak çekimlileri sada sözleriň birinji we ikinji bogunlarynda ýazylýarlar. Eger sözleriň birinji bognunda dodak çekimlilerinden biri bolsa, onda olaryň ikinji bognunda eşidilýän ýerinde u, ü ýazylýarlar.

Meselem: Dursun, durmuş, ogul, üzüm, gürrüň, ömür, oýun, goýun.

150-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlileri ýazyp, sözleri göçüriň.

Gurş...n, ot...rguç çop...n, goş...r, oý...n, goý...n, ogl...n, örd...k, dol...k, ýum...ş, og...l, çoý...n, goş...n, got...n, ýorg...n.

151-nji gönükme. Şygry okaň we göçüriň.

ON ALMA

– Kadybaý aý, Kadybaý,
Eliňde on alma bar.
Biri ýere gaçaýsa,
Sende näçe alma bar?

- On.
- Dokuz dälmi eliñde,
Ýerde ahyr bir almaň.
- Ýok, onusam elimde,
Durman almamy alman.

Dodak çekimlileriniň haýsy bogunlarda ýazylandygyna üns beriň.

152-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli dodak çekim-lisini ýazyp sözlemleri göçüriň.

Gulanyň ödi bolmaz, guş...ň süýdi. Sygryň, goýn...ň, geçiniň süýdünde adam üçün örän peýdaly witaminler köpd...r. Çoý...n uly zawodlarda eredilýär. Men kitaplarymy öýde goý...p geldim.

1. Nokatlaryň ýerine haýsy dodak çekimlileri ýazylýar?
2. Olar sözleriň haýsy bognunda ýazylýar?

153-nji gönükme. Aşakdaky sözlerden ikinji bog-nunda dodak çekimlileri ýazylan sözleri saýlap, dep-deriňize göçüriň.

Depder, öküz, galam, ýaryş, ogul, tekiz, suwamak, surat, oýun, gurjak, durmuş, okuwçy, Oraz, çäge, daglyk.

Nusga: öküz, ogul, oýun, ...

154-nji gönükme. Özüňizden ikinji bognunda **u, ü** dodak çekimlileri bolan iki söz tapyp, sözlem içinde getiriň we depderiňize ýazyň.

155-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlileri ýazyň.

Terbiýeçi çagalara gürr...ň berýär. Ejem çagalaryň oý...nlaryna syn edýär. Çagalaryň durm...şy gowy.

u, ü dodak çekimlileri sözüň haýsy bogunlarynda ýazylýarlar?

Arzuw, gawun, şarlawuk, gürlewük, awtobus, institut, paraşýut ýaly sözlerde u, ü soňky bogunlarda-da ýazylýar.

156-njy gönükme. Bu sözleri sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň we olaryň ýazylyşyny ýadyňyzda saklaň.

Jürlewük, gawun, şarlawuk, trolleybus, paraşýut.

Nusga: Berdä kakasy jürlewük getirip berdi.

157-nji gönükme. Aşakdaky soraglary okaň we olaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

1. Häzir haýsy aý dowam edýär?
2. Häzir ýylyň haýsy pasly?
3. Haýsy aýlar gyş aýlarydyr?

158-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleri göçürip alyň we olarda **u, ü** çekimlileriniň sözünüň haýsy bognunda ýazylandygyny aýdyň.

Maral okuwa **hyjuw** bilen ýapyşýar. Biz dury asmanda **paraşýutlaryň** açylyşyna syn etdik. Daşkendiň köçelerinde **awtobuslar, trolleýbuslar** ýolagçylara hyzmat edýär.

159-njy gönükme. Şygry labyzly okaň. İçinde **o, ö, u, ü** dodak çekimlileri bar bolan sözleri saýlap göçüriň.

KÄDI, BEÝTME, GAÝT YZA

Baharda kädi ekdim,
Ol bir garagol ekin.
Goňsularyň bagyna
Duýdurman geçer eken.

Tamrikolaň bagynda
Ýaşaberjek hyýaly ...
– Kädi, beýtme, gelsene,
Yzarlap öňki ýoly.

Giwi Çiçinadze

160-njy gönükme. Bu sözleri sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Institut, şaglawuk, arzuw, dördünji.

SÖZ

Söz seslerden emele gelýär we özbaşdak aýdylýar.

Meselem: mugallym, oglan, gül.

161-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Soňra hekaýajykda näçe söz bardygyny aýdyp beriň.

GYŞDA

Gyşyna günler gysgalýar. Howa sowuk bolýar. Suwlar doňýar. Çagalar buzda taýyp oýnaýarlar. Gardan adam ýasaýarlar.

162-nji gönükme. Aşakdakylary okaň we göçüriň. Her bir sözüň nähili many aňladýandygyna üns beriň.

Meniň adym Bahar. Kakamyň ady Kemal. Men ikinji synpda okaýaryn. Joramyň ady Güljemal. Men mekdepde okamagy söýýärim.

163-nji gönükme. Özüňizden dört sany söz tapyp, depderiňize ýazyň. Şol sözleri sözlem içinde getiriň.

164-nji gönükme. Suratlaryň adyny depderiňize ýazyň we soraglara dilden jogap beriň.

1. Her sözde näçe we haýsy sesler bar?
2. Sözler nämäni aňladýar?

165-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Kim? we näme? diýen soraglara jogap bolýan sözleriň manysyna üns beriň.

Kim? – Mähri, Wepa, kakam, daýym, Mugallym.

Näme? – Kitap, depder, derek, jüýje, sygyr, bag, suw.

166-njy gönükme. Aşakdaky sözleri sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Güjüm, düýe, tikiñçi, traktorçy.

167-nji gönükme. Sözleri okaň. Kim? we näme? diýen soraglara jogap bolýan sözleri nusgada görkezilişi ýaly edip ýazyň.

Daýzam, Aman, kitap, galam, Aýgözel, maşyn, ellik, Nartäç, Ata, dostum, käşir, telefon, Maral, guzy.

Nusga: Kim? – Daýzam, Aman, ...

Näme? – kitap, galam, ...

Adamyň adyny, onuň özünü aňladýan sözler kim? diýen soraga jogap bolýarlar.

Meselem: Kim? – Guwanç. Kim? – Selbi. Kim? – tikiñçi. Kim? – daýhan.

168-nji gönükme. Okaň. Soňra kim? diýen soraga jogap bolýan sözleri göçürip alyň.

Kim? – Maral.

Näme? – telefon.

Kim? – terbiýeçi.

Kim? – kolhozçy.

Näme? – galam.

Näme? – radio.

Näme? – bag.

Näme? – derek.

Kim? – okuwçy.

Näme? – düýe.

169-njy gönükme. Suratlara seredip, soraglara dil-den jogap beriň, soňra göçüriň.

Bu kim?

Bu ...

Bu kim?

Bu ...

Bu kim?
Bu ...

Bu kim?
Bu ...

170-nji gönükme. Göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

Agam kitap okaýar. **Jigim** surat çekýär. Meniň **jigim** baş ýaşynda. Ol her gün çagalar bagyna gidýär.

171-nji gönükme. Okaň we kim? diýen soraga jogap bolýan sözleri depderiňize göçüriň.

Ata, işçi, depder, okuwçy, ussa, mata, agaç, deňiz, parohod, balyk, balykçy.

Nusga: Ata, işçi, ...

172-nji gönükme. Özüňizden kim? diýen soraga jogap bolýan on sany söz tapyp, depderiňize ýazyň.

173-nji gönükme. Suratlara seredip, soraglara dilden jogap beriň.

Bu näme?

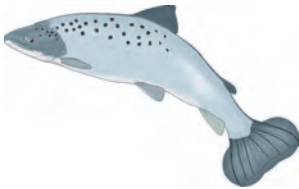
Bu näme?

Bu näme?

Bu näme?

Bu näme?

Bu näme?

Predmetleri we haýwanlary aňladýan sözler näme? diýen soraga jogap bolýarlar.

Meselem: näme? – haly, näme? – galam, näme? – geçi, näme? – sygyr.

174-nji gönükme. Okaň we näme? diýen soraga jogap bolýan sözleri göçüriň.

Ellik, şofýor, gapy, çäkmen, Sapar, towuk, Gözel, kelem, üzüm, kitap, mekdep, kanal, işçi.

Nusga: Näme? – Ellik, gapy, ...

175-nji gönükme. Suratlar boýunça berlen soraglara jogap berip, depderiňize ýazyň.

Näme suw içýär?

Näme ot iýýär?

Näme gygyrýar?

Çagalar näme oýnaýar?

176-njy gönükme. Nakyllary we matallary okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Nakyllar

Okan oglan atasyny ýeňer.
Akyly öwrener, akmak öwreder.

Matallar

Asty dag, üsti dag.
Arasynda sary ýag.
Gündiz ýatar, gije uçar.

177-nji gönükme. Okaň, soňra kim? we näme? diýen soraglara jogap bolýan sözleri nusgadaky ýaly edip göçüriň.

Amanmyrat, Nurgözel, aýak, el, işçi, sogan, käşir, Meret, balykçy, kartoşka, molla, keçe, halyçy, telewizor, surat, Sapar, köýnek.

Nusga: Kim? Amanmyrat, Nurgözel, ...
Näme? aýak, el, ...

178-nji gönükme. Özüňizden kim? diýen soraga jogap bolýan sekiz sany söz, näme? diýen soraga jogap bolýan sekiz sany söz depderiňize ýazyň.

Nusga: Kim? – mugallym, işçi, ...
Näme? – derek, alma, ...

BAŞ HARP

179-njy gönükme. Begenjiň gürrüňini okaň. Bege-nijň ata-enesiniň, doganlarynyň adyny hem-de olaryň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylandygyny aýdyň. Adam atlaryny saýlap göçüriň.

BIZIŇ MAŞGALAMYZ

Meniň kakamdan, ejemden başga iki aýal doganym bar. Kakamyň ady Nyýazmyrat. Ejemiň ady Saýat. Uly aýal doganymyň ady Aýgözel. Kiçi aýal doganymyň ady Nartäç. Meniň öz adym Begenç.

Nusga: Nyýazmyrat, Saýat, ...

180-nji gönükme. Suratlaryň aşagynda ýazylanlary okaň we göçüriň. Adam adynyň, familiýasynyň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylyandygyny aýdyň.

Bu okuwçy gyzyň
ady Jeren.

Onuň familiýasy Ataýewa

Bu okuwçy oglanyň
ady Myrat.

Onuň familiýasy
Abdullaýew.

Bu ussanyň ady Sapar.
Onuň familiýasy
Otuzow.

181-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine öz garyndaşlaryňzyň, dostlaryňzyň adyny, familiýasyny ýazyň.

Meniň familiýam ...

Meniň adym ...

Meniň ejemiň ady ...

Meniň dostumyň ady ...

Meniň daýymyň ady ...

Nokatlaryň ýerine ýazan adam atlarynyň, familiýalarynyň birinji harpy nähili harp bilen ýazylýar?

Adam atlarynyň, familiýalarynyň birinji harpy baş harp bilen ýazylýar.

Meselem: Aman, Durdyýew, Meret, Gözel, Amanowa, Şirin.

182-nji gönükme. Göçüriň, adam atlarynyň, familiýalaryň aşagyny çyzyň.

Güljahan çagalar bagyna gatnaýar. Onyň doganlary Mahym, Ogulnur mekdepde okaýarlar. Olaryň mugallymy Merýem Kakabaýewa.

183-nji gönükme. Okaň. Adam atlaryny, familiýalaryny depderiňize göçüriň.

NOBADYŇ DOSTLARY

Nobatlaryň ýanyna bir goňşy göçüp geldi. Olaryň Ýyldyz diýen gyzy bar. Matýakubow Nobat Rejepowa Ýyldyz bilen tiz dostlaşdy. Olar bile oýnaýarlar.

184-nji gönükme. Soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň. Adam atlarynyň, familiýalaryň aşagyny çyzyň we olaryň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylýandygyny aýdyň.

1. Siziň mugallymyňyzyň ady we familiýasy kim?
2. Seniň ýodaşyňyň ady kim?

185-nji gönükme. Şygry göçüriň. Adam atlarynyň aşagyny çyzyň.

GARDAN ADAM

Ýasadylar gardan adam
Döwlet, Çary, Sapar, Weli
Kellesinde gara telpek,
Öz ýerinde aýak-eli.

A. Mämmedow

186-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Adam atlaryny, familiýalary hem-de olaryň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylýandygyny aýdyň.

Özbeqistan – biziň garaşsyz döwletimiz. Onda öndürilýän pagta, çykarylýan nebit biziň uly baýly-

gymyz. Ussat pagtaçylyk Aýjemał Nyýazmadowa, Sapar Nuryýew, Myrat Nyýazmadow dagy pagta ekişine taýýarlyk görýärler.

187-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine degişli familiýalary, adam atlaryny ýazyp, depderiňize göçüriň.

Kakamyň ady ... , familiýasy Meniň familiýam Meniň partadaş ýoldaşymyň ady

Adam atlarynyň, familiýalarynyň birinji harpy nähili harp bilen başlanyp ýazylýar?

188-nji gönükme. Okaň. Şäher we oba atlaryny tapyp aýdyň.

Biziň ýurdumyzda Daşkent, Samarkant, Buhara, Hywa, Nöküs ýaly uly hem owadan şäherler bar.

Her şäheriň golaýynda obalar bolýar. Biziň şäherimize Şorahan, Kelteminar, Akbaşly, Ýanbaş obalaryndan myhmanlar geldiler.

Şäherleriň, obalaryň atlarynyň birinji harpy nähili harp bilen ýazylýar?

Şäher, oba atlarynyň birinji harpy baş harp bilen ýazylýar.

189-njy gönükme. Göçüriň. Şäher we oba atlarynyň aşagyny çyzyň.

Nöküs, Buhara, Samarkant şäherleri demir ýoluň boýunda ýerleşýär. Şorahan, Kelteminar, Kyrkgyz obalarynda gök önümler ýetişdirilýär. Daşkent şäherinde metro bar.

190-njy gönükme. Nokatlaryň ýerine öz bilýän şäheriňiziň we obaňyzyň adyny ýazyp göçüriň.

Meniň ... şäherini göresim gelýär. Biz şu tomusda ... obasyna gezmäge gideris. Sen ... obasyny gördüňmi? Men ... şäherini halaýaryn.

191-nji gönükme. Okaň. şäher we oba atlarynyň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylýandygyny aýdyň.

Samarkant, Buhara, Ürgenç Nöküs şäherlerine degişli obalarda pagta köp ekilýär. Akbaşly, Şorahan, Kelteminar obalary demir ýoluň boýunda ýerleşýär.

192-nji gönükme. Göçureniňizde, nokatlaryň ýerine degişli oba, şäher atlaryny ýazyň. Olaryň birinji harpynyň baş harp bilen ýazylýandygy ýadyňyzda bolsun.

Biziň şäherimiziň ady Biziň obamyzyň ady Men ... şäherinde ýaşaýan dostuma hat ýazjak. Biz dynç alyş günü ... obasynda boljak toýa gideris.

193-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Şäherleriň we obalaryň atlaryny aňladýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Özbekistan döwletiniň paýtagty Daşkent şäheridir. Daşkent şäheriniň ýakyn ýanynda Gökje, Toýdepe, Çynaz, Zeňniata obalary bar.

Şäher we oba atlarynyň birinji harpy nähili harp bilen ýazylýar?

Dag, derýa atlarynyň birinji harpy baş harp bilen ýazylýar.

194-nji gönükme. Okaň, Daglaryň we derýalaryň adyny aňladýan sözleri aýdyň.

Nöküs şäheriniň gündogarynda Garadag ýerleşýär. Pagtaçylar Amyderýanyň suwundan peýdalanýarlar. Samarkant şäheri Zerewşan derýasynyň çep kenarynda ýerleşýär. Zerewşan we Türküstan dag ulgamlarynda arça gögerýär.

195-nji gönükme. Göçüriň. Daglaryň we derýalaryň atlarynyň aşagyny çyzyň.

Özbekistanda Piskam, Çatkal, Gurama, Fergana, Türküstan, Malgüzer, Nurata ýaly dag ulgamlary bar. Amyderýa, Syrderýa, Zerewşan derýalarynyň suwundan ekerançylykda peýdalanýarlar.

196-njy gönükme. Atlaryny bilýän daglaryňyzyň, derýalaryňyzyň, şäherleriňiziň, obalaryňyzyň hersinden biriniň adyny sözlem içinde getirip, depderiňize ýazyň.

Nusga: Men Amyderýanyň suwundan içdim.

197-nji gönükme. Göçüreniňizde daglaryň, derýalaryň, adyny aňladýan sözleri ýaýdan çykaryp ýazyň.

(Ural, Pamir, Balkan) daglarynda süýji suwly çeşmeler köp. Derýalaryň suwy süýji bolýar. (Wolga, Dunaý, Amyderýa, don) derýalary uly derýalardyr.

198-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleriň nämäniň adyny aňladýandygyny aýdyp beriň. Ol sözleriň birinji harpy ýazuwda näme üçin baş harp bilen ýazylýar?

DERÝALARYŇ ÄHMIÝETI

Daglar we derýalar Ýeriň görküdür, tebigatyň bezegidir. Eger **Amyderýa, Syrderýa, Zerewşan** derýalary bolmadyk bolsa, biziň ýaşayşymyz örän kyn bolardy. Suwsuz ýaşap bolmaz. Derýalaryň suwy bilen ekin ekilýär. Gawun, garpyz, bugdaý ekilýär. Pagta ekilýär. Pagtadan her hili matalar, egin-eşikler edilýär.

199-njy gönükme. Bilýän dag, derýa atlaryny depderiňize ýazyň.

Haýwanlara dakylýan atlaryň birinji harpy baş harp bilen ýazylýar.

200-nji gönükme. Suratlaryň aşagynaky ýazuwlaryny depderiňize göçüriň. Atlara hem-de itlere dakylan atlaryň aşagyny çyzyň.

Bu atyň ady Meleguş. Bu itiň ady Akbilek.

Haýwanlaryň atlarynyň birinji harpy nähili harp bilen ýazylýar?

201-nji gönükme. Göçüriň. Haýwanlara dakylýan atlaryň aşagyny çyzyň.

ÇAGALAR OÝNAÝARLAR

Temur bilen Polat dost. Olaryň güjükleri bar. Temuryň güjügininiň ady Arslan. Poladyň güjügininiň ady Ýolbars. Arslan bilen Ýolbars çagalar bilen oýnaýar.

202-nji gönükme. Suratlar hakynda ýazylanlary göçüriň. Nokatlaryň ýerine özüňizden degişli atlary tapyp ýazyň.

Hat ýazyp oturan
gyzyň ady ...

203-nji gönükme. Teksti okaň. Haýwanlara dakylan atlary depderiňize göçüriň.

Meniň Garagöz atly itim bar. Çopanlar Aždar, Akbaý diýen itlerini gowy görýärler. Itler çopanlaryň dostudyr, olar goýunlary goraýar. Baýramçylykda at çapyşygy boljak. Çapyljak atlaryň arasynda Meleguş, Dordepel, Ýyldyz diýen atlar hem bar.

Haýwanlara dakylýan atlaryň birinji harpy nähili harp bilen ýazylýar?

204-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine öý haýwanlaryna dakylan atlary tapyp, depderiňize göçüriň.

Meniň güjügimiň ady Bu atyň ady
Bu sygryň ady

205-nji gönükme. Hekaýajygy okaň. Öý haýwanlaryna dakylan atlary tapyp, depderiňize göçüriň.

Biz maşgalamyz bilen at çapyşygyna gitdik. Ol ýerde uly at çapyşygy geçirilýär. Bu gezek çapyşyga alty sany at goýberildi.

Olardan birinji bolup Laçyn, ikinji bolup Meleguş geldi. Soňky uzak aralyga çapyşykda Meleguş birinjiligi eýeledi. Ikinji ýeri Akdepel aldy.

206-njy gönükme. Göçüriň. Öý haýwanlaryna dakylan atlaryň aşagyny çyzyň.

Biziň Alaja atly sygyrmyz bar. Ol örän süýtli. Alajanyň Akburun atly gölesi bar. Obamyzyň sygyrlary ertir öri meýdanyna gidende, biziň sygrymyzy güjügimiz Akja kowup, ony beýleki sygyrlaryň arasyna goşup gaýdýar.

207-nji gönükme. Göçüriň. Haýwanlara dakylýan atlary tapyp, aşagyny çyzyň.

«llamanow» fermer hojalygynyň Ýyldyrym, Garaçuş atly atlary geçiriljek ýaryşa gatnaşar. Zoýa mamanyň Laýka atly tazysy aw tazysydyr.

208-nji gönükme. Okaň. Her nomerdäki atlaryň nämäniň adyny aňladýandygyny we olaryň yazuw düzgünini aýdyp beriň.

1. Allaberdi, Rejepow, Gülşat, Arazsoltan.
2. Buhara, Fergana, Nöküs, Almalyk, Daşkent.
3. Piskam, Çatkal, Fergana, Nurata, Garadag.
4. Meleguş, Garlawaç, Garaguş – gowy atlardyr.
5. Akbilek, Ýolbars, Alabaý – goýun itleridir.

209-njy gönükme. Okaň we göçüriň. İçinde dodak çekimlisi bolan sözleriň aşagyny çyzyň.

Biziň howlymyzda alty düýp üzüm, iki düýp alça, iki düýp alma agajy bar. Biz miweli agaçlaryň düýbüni ýumşadýarys.

210-njy gönükme. Sözlemleri okaň we diňe dodak çekimlisi bar bolan sözleri saýlap, depderiňize göçüriň.

Sähet ol obada ýaşayar. Samarkant ýaly owadan şäher görmedim. Agşamara sygyrlar sürüden gelyär. Deňizde balyk köp bolýar.

211-nji gönükme. Şygry okaň we ýat tutuň. Dodak çekimlileriniň aşagyny çyzyp depderiňize ýazyň.

Aş üstünde it dek harlar,
Ýersiz ýere har dek harlar,
Her tilki bir şir dek gürlär.
Myrdar ölen läş üstüne.

Nusga: Aş üstünde it dek harlar.

212-nji gönükme. Aşakdaky sözleri nusgada görkezilişi ýaly edip depderiňize göçüriň.

Sygyr, göle, traktorçy, çaga, işçi keýik, towşan, gyz, gelin, torgaý, köşek, artist, serçe.

Nusga: Kim? traktorçy, çaga, ...
Näme? sygyr, göle, ...

213-nji gönükme. Özüňizden adamy aňladýan atlardan baş sanysyny, haýwany aňladýan atlardan baş sanysyny tapyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: adam: işçi tikiñçi, ...
haýwan: sygyr, ...

214-nji gönükme. Aşakdaky sözleri okaň. Soňra olary nusgada görkezilişi ýaly edip, depderiňize göçüriň.

Oglan, çyrmaşyk, inžener, mugallym, ädikçi, demirçi, arça, sazak, gamyş, selin, düýe, köşek, duz, aýal, halyçy, gowaça.

Nusga: kim? – Oglan, inžener, ...
näme? – çyrmaşyk, arça, ...

215-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Adam atларыnyň nähili harp bilen ýazylýandygyna üns beriň.

Nurgeldi düýn oba geldi. Mamajan towukларыna iým berdi. Jelil bazardan erik, alma, şetdaly aldy. Saýat Daşkente gitdi.

216-njy gönükme. Okaň we göçüriň. Şäher we oba atларыnyň birinji harпыnyň nähili harp bilen ýazylandygyny aýdyň.

Atlar Samarkant, Kaşkaderýa, Horezm welaýatларыnda we Garagalpagystan Respublikasynda bakylýar. Bek-abatda, Angrende we Ahangaranda sement zawody bar.

217-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Derýalara dakylan atларыň aşagyny çyzyň.

Syrderýanyň goşandy Çyrçyk we Ahangaran derýalarydyr. Çyrçyk derýasy Ahangaran derýasyna garanda köp suwludyr.

218-nji gönükme. Okaň we şäher atlaryny saýlap depderiňize ýazyň.

Daşkentde Çilanzar, Garagamys, Akdepe, Talyplar, Akademikler, Medikler şäherleri döredildi. Angren, Bekabat, Almalyk, Çyrçyk, Gazly ýaly täze şäherler bina edildi.

219-nji gönükme. Okaň we itlere dakylan atlary aýdyp beriň.

Ödebaý aga çopançylyk edýär. Onuň iki sany goýun iti bar. Olaryň biriniň ady Aždar, beýlekisiniň ady Alabaý. Aždar we Alabaý goýunlary möjekden goraýar.

Itleriň adyny göçüriň we olaryň birinji harpynyň nähili harp bilen ýazylandyhyny aýdyň.

220-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň. Atlara dakylan atlaryň aşagyny çyzyň.

Biziň obamyzda Nowruz baýramyna bagyşlanan at çapyşygy geçirildi. At çapyşygynda Meleguş, Laçyn, Dordepel, Garlawaç, Garaguş diýen atlar gatnaşdylar. At çapyşygynda Meleguş birinji ýeri eýeledi.

PREDMETLERIŇ HILINI AŇLADÝAN SÖZLER

221-nji gönükme. Soraglary we olaryň jogabyny okaň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Nähili kepderi? **Ak** kepderi.
Nähili gawun? **Süýji** gawun.
Neneňsi suw? **Ajy** suw.
Neneňsi çal? **Turşy** çal.
Nähili kitap? **Gyzykly** kitap.
Nähili alma? **Gyzyl** alma.
Neneňsi ýer? **Ýumşak** ýer.

Has gara ýazylan sözleriň şol predmetiň hilini aňladýandygyna üns beriň.

222-nji gönükme. Suratlara serediň. Olaryň aşagyndaky soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

Nähili galam?

Nähili galam.

Nähili galam?

Nähili galam?

Galamlaryň reňkini bildirýän sözleriň aşagyny çyzyň.

Predmetiň hilini aňladýan sözler nähili?, neneňsi? diýen soraglara jogap bolýarlar.

223-nji gönükme. Aşakdaky berlen sözleriň öňüne tagamyny, reňkini aňladýan söz goşup, depderiňize ýazyň.

Alma, galam, gar, sygyr, gatyk.

Nusga: Gyzyň alma, ...

224-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleriň hähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Kakam **gyzykly** kitaplary köp okaýar. Ejem maňa **ak** jorap aldy. Biziň **uly** sygyrmyz bar. **Kiçjik** çagalar aýdýarlar.

225-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleri göçüriň we olaryň predmetiň hilini aňladýandygyny unutmaň.

Dury suw. **Gyzgyn** çay. **Sowuk** suw. **Galyň** ýorgan. **Ýuka** ýorgan. **Döwük** kerpiç. Ejem maňa **täze** köýnek tikdi.

Göçüren sözleriňiziň **nähili? neneňsi?** diýen soraglara jogap bolýandygyny ýatda saklaň.

226-nji gönükme. Göçüriň. Predmetiň hilini aňladýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Kölüň dury suwunda ördekler ýüzüp ýör.
Çopanlar arassa suwdan çeleklerini doldurdylar.
Biz hapysa çagalary ýazgarýarys.

Aşagyny çyzan sözleriňiziň nähili soraglara jogap bolýar?

227-nji gönükme. Okaň. has gara ýazylan sözler nähili soraglara jogap bolýar?

Ak kagyz. **Gara** mata. **Gyzyl** galam. **Sary** gawun. **Gök** hyýar. **Ýaşyl** ýaprak. **Mele** çäkmen. **Çal** goýun. **Ak** goýun. **Gara** goýun.

Has gara ýazylan sözleri göçüriň we olaryň predmetleriň reňkini aňladýandygyny ýatda saklaň.

228-nji gönükme. Matallary depderiňize göçüriň. Atlaryň reňkini aňladýan sypatlaryň aşagyny çyzyň hem-de olaryň nähilii soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Ala jully taý atym,
Suwsuz ýerde gezmez atym. (Gurbaga).

Aýaksyz towşan,
Gara ýeri böwser. (Ýylan).

Gök düwünçegi düwüp,
Göge salam iberdim. (Tüsse).

229-njy gönükme. Almanyň reňklerini, dagyň uly – kiçiligini aňladyp, depderiňize ýazyň.

Nusga: Gyzyl alma, ...

230-njy gönükme. Aşakdaky bir zadyň hilini, reňkini aňladýan sözleri ulanyp, özüňizden sözlemler düzüň we depderiňize ýazyň.

Galyň, ýuka, gyzgyn, gyzyl, ýaşyl.

Nusga: Gyşda galyň eşik geýinmeli.

231-nji gönükme. Göçüriň. Pretmetiň hilini, reňkini, formasyny aňladýan sözleriň aşagyny çyzyň we olaryň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Ejem maňa gyzykly kitap getirip berdi. Biz täze goşgular ýat tutduk. Işçiler ýasy daşlary köçä düşediler. Biz ýyly suwa ýuwundyk.

232-nji gönükme. Nokatlaryň ýerine şol atlaryň reňkini we tagamyny aňladýan sözleri ýazyp, depderiňize göçüriň.

... pomidor, ... alma, ... ýaprak, ... üzüm, ... garpyz, ... gant, ... kădi, ... hyýar, ... kăşir, ... sogan, ... çörek.

233-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözler nähili soraglara jogap bolýar?

Uly bag. **Kiçi** köýnek. **Beýik** jaý. **Gysga** palto. **Kiçijik** çaga. **Beýik** dag. **Pessejik** depeler. **Uzyn** don.

Has gara ýazylan sözleri göçüriň we olaryň predmetiň uly-kiçiligini aňladýandygyny ýatda saklaň.

234-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraga jogap bolýandygyny aýdyň.

Tegelek çörek. **Süýri** gawun. **Togalak** daş. **Ýasy** demir. **Giň** balak. **Dar** köýnek.

Has gara ýazylan sözleriň predmetiň formasyny bildirýändigini ýatda saklaň.

235-nji gönükme. Sözlemleri göçüriň we sypatlaryň aşagyny çyzyň.

Çopan aga Aşyra kiçijik güjük getirip berdi. Ol alaja güjük eken. Maýsanyň gowy gurjagy bar. Maýsa oňa gyzyl matadan köýnek tikdi.

236-njy gönükme. Göçüriň. **Nähili?**, **neneňsi?** diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Merede kiçijik pil alyp berdiler. Jerenjigiň gökje köýnegi bar. Men gara galam bilen hat ýazdym. Uzakdan beýik daglar görünýär.

237-nji gönükme. Soraglary okaň, soňra nusgada görkezilişi ýaly edip, olary jogaby bilen depderiňize ýazyň.

Nähili kagyz?

Nähili burç?

Neneňsi bag?

Neneňsi ýer?

Nähili suw?

Nähili käşir?

Neneňsi köçe?

Neneňsi ýap?

Nusga: Nähili kagyz? Ak kagyz.

Neneňsi dag? Beýik dag.

238-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine şol pretmetleriň hilini, tagamyny, reňkini ýa-da formasyny aňladýan sözleri ýazyň.

... kömür, ... gar, ... suw, ... üzüm, ... çal,
... burç, ... mata, ... köýnek, ... don, ... ädik.

HEREKETI AŇLADÝAN SÖZLER

239-njy gönükme. Sözlemleri okaň we olardaky **näme etdi?**, **näme edýär?**, **näme etjek?**, **näme eder?** diýen soraglara jogap bolýan sözleri aýdyp beriň.

Ýaz geldi. Ýagyş ýagdy. Bahar okaýar. Gözel gelyär. Ata okajak. Oraz ýazar.

240-njy gönükme. Okaň we göçüriň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyp beriň.

Samolýot **uçdy**. Guş **gondy**. Çagalar **oýnaýar**. Kakam **okaýar**. Gurban **geler**. Men **gitjek**.

241-nji gönükme. Suratlarra seredip, olaryň aşagynda ýazylan soraglaryň jogabyny depderiňize ýazyň.

Oglan näme edýär?

Gymyldy hereketi aňladýan sözler näme etdi?, näme edýär?, näme etjek?, näme eder? diýen soraglara jogap bolýarlar.

Meselem: Näme etdi? okady, ýazdy, gitdi.

Näme edýär? okaýar, ýazýar, gidýär.

Näme etjek? okajak, ýazjak, gitjek.

Näme eder? okar, ýazar, gider.

242-nji gönükme. Nokatlara derek çyzygyň sag tarapyndaky, işliklerden degişlisini ulanyp, sözlemleri depderiňize ýazyň.

Gurban şäherden ... okaýar

Men ertir babamlara ... okaýarys

Juma ikinji synpda ... geldi

Biz kitap ... gitjek

Nusga: Gurban şäherden geldi.

243-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözleriň nähili soraglara jogap bolýandygyny aýdyň.

Kakam oba **gitdi**. Ol şu gün **geldi**. Horaz **gygyrýar**. Adamlar **işleýär**. Jeren ertir **geler**. Ertir sirk **boljak**.

Has gara ýazylan sözleriň gymyldy-hereketi aňladýandygyny ýadyňyzda saklaň.

244-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine çyzygyň sag tarapyndaky sözlerden şol zada, predmete degişli hereketi aňladýan sözi tapyp ýazyň.

Sygyr ...	Ýagdy
Howa ...	Molaýar
Ýagyş ...	Bulutlaşdy
Jigim mekdebe ...	Dokaýar
Ejem haly ...	Gögerdi
Meýdanda otlar ...	Barýar

Nusga: Sygyr molaýar. ...

245-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine ýaýyň içindäki soraglara jogap bolýan sözleri tapyp ýazyň.

Aman oba ... (näme etdi?). Obamyza artistler ... (näme etdi?). Bize myhman ... (näme etdi?). Maral kitap ... (näme etdi). Horaz ... (näme etdi?).

Nusga: Aman oba gitdi.

246-njy gönükme. Aşakdaky gymyldy hereketi aňladýan sözleri ulanyp, özüňizden dört sany sözlem ýazyň.

Okady, işledi, geldi, bardy.

Nusga: Jeren kitap okady.

247-nji gönükme. Ýazmak sözünden näme etdi?, näme edýär?, näme etjek?, näme eder? diýen soraglara jogap bolar ýaly edip sözlemler düzüň we ony depderiňize ýazyň.

Nusga: Maral öý işini ýazdy. ...

248-nji gönükme. Okaň we göçüriň. **Näme edýär?** diýen soraga jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň. Olaryň nämäni aňladýandygyna üns beriň.

Okuwçy okaýar. Söhbet ýazýar. Işçiler işleýär. Kämil mekdepden gelyär. Daňataryň agasy Moskwada okaýar. Çagalar oýnaýar.

249-njy gönükme. Aşakdaky gymyldy-hereketi aňladýan sözleri ulanyp, özüňizden dört sany sözlem ýazyň.

Dokady, ýasady, kakýar, bakýar.

Nusga: Maral jogap dokady. ...

250-nji gönükme. Okaň. Ilki **näme etdi?**, soňra **näme edýär?** diýen soraga jogap bolýan sözleri depderiňize ýazyň.

Alýar, gülýär, geldi, gidýär, oturdy, ýazýar, ýazdy, gördi, öwrenýär, turdy, ýatdy, begenýär, ekýär.

Nusga: näme etdi? – geldi, ...

Näme edýär? – alýar, ...

251-nji gönükme. Okaň. Näme eder?, näme etjek? diýen soraglara jogap bolýan sözleri aýdyň.

Okuwçylar geler. Mugallym kitap okar. Mugallym öwreder. Okuwçylar öwrener. Men şähere gitjek. Agama sowgat äkitjek. Men dostum bilen oýnajak.

252-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlara derek ýaýyň içindäki soraga jogap bolýan sözleri tapyp ýazyň.

Jigim çagalar bagyna ... (näme eder?). Işden soň ejem onuň zyzndan ... (näme eder?). Olar öýe ... (näme eder?). Men kitap ... (näme etjek?). Sen nirä ... (näme etjek?). Ýagyş ... (näme eder?).

Näme eder?, **näme etjek?** diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň we olaryň kimiň, nämäniň hereketini aňladýandygyny aýdyň.

Nusga: Jigim çagalar bagyna gider.

253-nji gönükme. Aşakdaky gymyldy-hereketi aňladýan sözlerden **näme eder?** diýen soraga jogap bolýanlary biraýry, **näme etjek?** diýen soraga jogap bolýanlary biraýry ýazyp göçüriň.

Alýar, alar, aldy, aljak, getirýär, getirer, getirdi, getirjek, barýar barar, bardy, barjak, gelyär, geler, geldi, geljek, okaýar, okar, okady, okajak, kakýar, kakar, kakdy, kakjak.

Nusga: Näme eder? – alar, getirer, ...
Näme etjek? – aljak, getirjek, ...

254-nji gönükme. Aşakdaky hereketi aňladýan sözleri **näme eder?**, **näme etjek?** diýen soraglara jogap bolar ýaly edip, depderiňize ýazyň.

Al, gel, git, ýaz, oka, bar, ber, otur, gör, bejer.

Nusga: Näme eder? – alar, geler, ...
Näme etjek? – aljak, geljek, ...

255-nji gönükme. Nakyllary okaň we depderiňize ýazyň. **Näme eder?** diýen soraga jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Nakyllar

Aý dogsa, älem görer.
Ody gozgasaň öçer.

Goňşyny gozgasaň, göçer.
Çopanyň aýagy ýetmese, taýagy ýeter.
Ulynyň diýenini etmedik uwlar.
Ýalançy töre bir geçer.

Nusga: Aý dogsa, älem **görer**.

256-njy gönükme. Okaň. **Näme eder?, näme etjek?** diýen soraga jogap bolýan sözleri depderiňize ýazyň.

8-nji MART

8-nji mart aýal-gyzlaryň baýramçylyk günüdür. Bu baýrama bahar baýramy hem diýilýär. Sebäbi ol bahar paslyna gabat gelyär.

Bu gün her bir çaga öz mähriban ejesini baýramçylyk bilen gutlar. Ejelerine gül desselerini gowşururlar. Biz öýde kakama garaşarys. Ol işden geler. Gyz jigime, ejeme sowgat getirer.

SÖZLEM

257-nji gönükme. Sözlemleri okaň we göçüriň. Olaryň her biriniň okalyşynyň heňine-intonasiýasyna üns beriň.

Düýn ýagyş ýagdy. Haçan ýagyş ýagdy?
Toýuňyz gutly bolsun!

1. Näçe sözlem bar?
2. Sözlemleri okanyňyzda olaryň heňi-intonasiýasy deňmi?
3. Her bir sözlemden soň goýlan dyngy belgiler meňzeşmi?

Sözlem sözlerden düzülip, gutaran bir pikiri aňladýar. Sözlem üç hili bolýar: 1. Habar sözlemi. 2. Sorag sözlemi. 3. Ýüzlenme sözlemi. Her sözlemiň öz intonasiýasy bolýar.

258-nji gönükme. Surata degişli sözlemleri okaň. Kim ýa-da näme hakda gürrüň berilýändigini aýdyň.

Batyr agajyň
aşagyny ýumşadýar.

Gülşirin gülleri
suwarýar.

a) Habar sözlemi

259-njy gönükme. Aşakdaky sözlemleri okaň we göçüriň.

TAHYR

Tahyr şäherde ýaşaýar. Ol ikinji synpda okaýar. Tahyr edepli oglan. Ol gowy okaýar. Ol ýoldaşlaryna hem kömek berýär.

Birine bir zady habar bermek üçin ulanylýan sözleme habar sözlemi diýilýär. Habar sözleminiň zyzndan nokat (·) goýulýar. Nokatdan soňky sözlem baş harp bilen başlanýar.

Meselem: Ýaz geldi. Howa maýlady.

260-njy gönükme. Okaň. Bu ýerde näçe sözlem bardygyny aýdyň.

Gün dogdy. Mallar ördi. Gözel eje sygryny sagdy. Myratjyk ýerinden turdy. Ol ýuwundy. Gözel eje ogluna ertirlik nahar berdi.

Sözlemleriň soňunda hähili dyngy belgi goýulýar? Nokatdan soňky sözlem nähili harp bilen başlanýar?

261-nji gönükme. Göçüriň. Habar sözlemiň niresinde nokat goýandygyňyzy aýdyň.

ÇOPANLAR

Möwlam aga baş çopan. Onuň kömekçileri Döwlet bilen Gurban. Olar goýun bakýarlar. Gün ýaşdy. Çopanlar goşa ýygnandylar. Olar nahar edindiler. Çay içdiler. Soňra radio diňlediler.

262-nji gönükme. Okaň. Nirede nokat goýma-lydygyny aýdyň.

RUSLAN BILEN RAHYM

Iki sany oýnap ýören oglanyň suraty
Ruslan bilen Rahym ikisi dost Ruslan Rahymyň ýanyna geldi Rahym oýnaýardy Ol Ruslanyň öňünden çykdy olar bile oýnadylar.

Gerekli ýerine nokat goýup göçüriň.

263-nji gönükme. Sözlemleri gerekli ýerinde nokat goýup göçüriň. Täze sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Howa bulutlaşypdy uzakly gün ýel öwüsdü dün bolsa gijesi bilen ýagyş ýagdy ýagyş daňa golaý diňdi bu gün howa gowy.

264-nji gönükme. Okaň. Habar sözleminiň nirede başlap, nirede gutarýandygyny aýdyp beriň. Soňra degişli dyngy belgisini goýup, olary göçüriň.

Gün ýaşdy mallar oba geldi kakam goýunlary suwa ýakdy biz oýna gitdik

265-nji gönükme. Sözleri öz ýerinde ulanyp, habar sözlemlerini düzüň. Habar sözlemlerini biri-biriniň zzyndan ýazyň. Degişli dyngy belgisini goýmagy unutmaň.

1. Biz, synpda, okaýarys, ikinji.
2. Men, başlik, sapaklarymdan, alýaryn.
3. Enem, gyzykly, aldy, kitap, maňa.
4. Mekdebimiziň, men, ýaryşyna, sport, gat-naşjak.

Nusga: Biz ikinji synpda okaýarys.

b) Sorag sözlemi

266-njy gönükme. Okaň. Habar sözleminden beýleki sözlemleri depderiňize göçüriň.

Meniň doganym ikinji synpda okaýar. Seniň doganyň näçenji synpda okaýar? Men erteki okadym. Sen erteki okadyňmy? Çagalar mekdebe gelyär. Çagalar näçede oýanýar?

Göçüren sözlemleriňiziň zzyndan nähili belgi goýlandygyny aýdyp beriň.

Birinden bir zady soramak üçin ulanylýan sözleme sorag sözlemi diýilýär. Sorag sözleminiň soňundan sorag belgisi (?) goýulýar. Sorag sözleminden soň başlanýan söz baş harp bilen ýazylýar.

267-nji gönükme. Okaň. Haýsy sözlemleriň habar, haýsylarynyň sorag sözlemidigini aýdyp beriň. Olaryň okalyşynyň intonasiýasyna üns beriň.

Men ejem bilen haýwanat bagyna gitdim. Sen ol ýerde bolduňmy? Ak aýyny gördüňmi? Haýwanat bagy gowy eken. Siz haçan gitjek? Kim bilen gitjek? Jigiňi hem äkitjekmi?

Sorag sözlemlerini göçüriň.

Sorag sözleminiň zyndan nähili belgi goýulýar?

268-nji gönükme. Surata serediň. Suratdaky çagalaryň näme edýändigini barada gür-rüň edip beriň we depderiňize ýazyň.

Nusga:

Çagalar ýowara çykdylar.

269-njy gönükme. Okaň we sorag sözlemlerini göçürüp alyň.

Okuw ýyly gutaryp barýar. Sen nähili okaýarsyň? Men ikinji synpy başlik bilen gutararyn. Sen tomusda dynç almaga gitjekmi? Nirede dynç aljak?

Sorag sözleminiň soňunda nähili belgi goýulýar? Sorag belgiden soňky sözlem nähili harp bilen başlanýar?

270-nji gönükme. Gereкли dyngy belgilerini goýup, sözlemleri depderiňize göçüriň.

Kakam işden geldi seniň kakaň nirede işleýär meniň kakam goýun bakýar siziň obaňyz gumdamy?

Gutaran bir pikiri aňladýan bu sözlemleriň haýsylary habar, haýsylary sorag sözlemleri?

271-nji gönükme. Her sözlemden soň degişli dyngy belgileri goýup göçüriň. Täze sözlemi nähili harp bilen ýazyp başlamalydygy ýadyňyzda bolsun.

Sen nireden geldiň men mekdepeden geldim siz näçe sagat okadyňyz biz dört sagat okadyk ýoldaşyň ady kim ýoldaşymyň ady Jelil.

Nusga: Sen nireden geldiň? Men mekdepeden geldim. ...

ç) Ýüzlenme sözlemi

272-nji gönükme. Sözlemleri öz heňi-intonasiýasy bilen okaň. Habar we sorag sözlemlerinden beýleki sözlemleri göçüriň.

Ýaz aýlary gutaryp gelýär. Ýaz aýlary haýsy aýlar? Ýaşasyn biziň Watanymyz! Biz parahatçylygy söýýäris! Biz zähmeti söýýäris! Parahatçylyga şöhrat!

Göçüren sözlemleriňiziň yzyndan nähili belgi goýlandygyna üns beriň.

Birine ýüzlenip, içki begenji, guwanjy aňladyp, belent intonasiýa bilen aýdylýan sözleme ýüzlenme sözlemi diýilýär. Ýüzlenme sözlemiňiziň yzyndan ýüzlenme belgisi (!) goýulýar. Ýüzlenme sözleminden soňky sözlem baş harp bilen başlanýar.

273-nji gönükme. Okaň we ýüzlenme sözlemlerini aýdyp beriň.

Sen kitaby gowy görýärmiň? Men kitaby gowy görýärim. Çagalar, kitaby aýawly saklaň! Kitaplaryňyzy, depderleriňizi hapalamaň, ýyrtmaň!

Ýüzlenme sözleminiň yzyndan nähili belgi goýulýar? şol belgiden soňky sözlem nähili harp bilen başlanýar?

274-nji gönükme. Ýüzlenme sözlemlerini degişli heňi-intonasiýasy bilen okaň, soňra göçüriň.

Ýok bolsun uruş! Biz parahatçylygy söýýäris!
Ýaşasyn azatlyk! Zähmete şöhrat! Ýaşasyn eziz watanymyz!
Myrat, maňa sary galamyňy bersene!

275-nji gönükme. Sözlere öz ýerinde ulanyp, ýüzlenme sözlemlerini düzüň we depderiňize ýazyň. Degişli dyngy belgisini goýmagy unutmaň.

1. Ugrunda, parahatçylyk, zygiderli, göreşeliň
2. Gününü, ýeňiş, belläliň, üstünlikli.
3. Watanyň, hemişe, üçin, işi, taýýardyrys.

276-njy gönükme. Özüňizden üç sany ýüzlenme, üç sany sorag sözlemine düzüp, depderiňize ýazyň.

277-nji gönükme. Degişli dyngy belgisini goýup, ýüzlenme sözlemlerini göçüriň. Täze sözlemi baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Mähriban eneler, sylaglaryňyz gutly bolsun ýaşasyn, biziň watanymyz okuwçylar, mekdebiň işine aktiw gatnaşyp kitaby köp okaň, kitap siziň dostuňyzdyr.

278-nji gönükme. Göçüriň, degişli ýerinde nokat, sorag, ýüzlenme belgilerini goýuň. Täze sözlemleri baş harp bilen başlamagy unutmaň.

Daň atdy gün dogdy biz mekdebe geldik sen düýn toýa bardyňmy olar ertir şähere gidýärmisi sen nirede boljak ýaşasyn zähmet gahrymanlary bol hasyl ugrunda göreşeliň ýaşasyn agzybirlik.

279-njy gönükme. Sözleri öz degişli ýerinde ulanyp, sözlemler düzüň we depderiňize ýazyň.

1. Çagalar, ejem, bagyna, gitdi.
2. Aşam, konsert, mekdebimizde, boljak.
3. Sagat, konsert, başlanýar, näçede.
4. Bolsun, gutly, toýuňyz.

Nusga: Ejem çagalar bagyna gitdi.

280-nji gönükme. Özüňizden habar, sorag, ýüzlenme sözleminiň hersine degişli iki sany sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

ÝYL BOÝUNÇA GEÇILENLERI GAÝTALAMAK

281-nji gönükme. Göçüriň. İçinde o, ö dodak çekimlileri bolan sözleriň aşagyny çyzyň.

Çopan goýunlary suwa ýakdy. Ördek suwda oňat ýüzýär. Haýwanat bagynda möjek hem bar.

Biz ýoldaşymyza garaşdyk, ondan soň köle gezelenje gitdik.

o, ö dodak çekimlileri sözüň dine haýsy bognunda ýazylýar?

282-nji gönükme. Göçüriň. Nokatlaryň ýerine degişli çekimlileri ýazyň.

Örd...k, dol...k, ök...z, çol...k, toý...n, bör...k, Göz...l, dök...n, ýor...nja, çoy...n, ogl...n, düw...n, goý...n, üz...m, gurş...n, od...n, köm...r, oj...r.

1. **o, ö** dodak çekimlileri sözüň haýsy bognunda ýazylýarlar?

2. **u, ü** dodak çekimlileri sözüň haýsy bognunda ýazylýarlar?

283-nji gönükme. Göçüreniňizde, ýaýyň içindäki çekimlini onuň öňündäki söze goşup ýazyň.

Myrat (y) oýnamaga çagyrdylar. Okuwçylar mekdep (e) barýarlar. Garry balyk (y) suwa goýberipdir. Bu oturgyç (y) kluba eltiň!

284-nji gönükme. Okaň. Has gara ýazylan sözlerdäki dodak çekimlilerini, olaryň haýsy bogunlarda ýazylandygyny aýdyp beriň.

TOMUS

Tomus pasly yssy bolýar. Gün has gyzýar. **Otlar** saralýar. Tomsuň **soňky** aýlarynda gawun,

garpyz, **üzüm** has oňat ýetişýär. Çagalar tomusda dynç alýarlar.

285-nji gönükme. Sözleri göçüriň. Nokarlaryň ýerine degişli dodak çekimlilerini ýazyň.

üz...m, durm...ş, toý...n, goý...n, boý...n, tow...k, sog...n, çuk...r, köm...r, örd...k, gurç...k, gurj...k, ök...z, oý...n, ogl...n.

286-njy gönükme. Özüňize tanyş adamlaryň, şäherleriň, obalaryň atlaryny getirip, sözlemler düzün we depderiňize ýazyň.

Nusga: Men tomus kanikulynda Daşkent şäherinde ýaşayan doganym Ogulnarlara gezmäge gitjek.

287-nji gönükme. Okaň we göçüriň. Dag, derýa atlarynyň birinji harpynyň baş harp bilen ýazylýandygyny ýadyňyzda saklaň.

Kaşgaderýa jülgesi Kaşgaderýa we onuň çep akymlyary – Aksuw, Tanhoz, Ýakkabog we Güzer suwy bilen suwarylýar. Alaý dag ulgamlarynyň etekleri, Isfaýram derýasy, köp sanly kanallar şäheriň görküne görk goşýar.

288-nji gönükme. Biz zadyň hilini, matanyň reňkini, suwuň tagamyny aňladýan sözleri tapyp, nusgadaky ýaly depderiňize göçüriň.

1. Gaty ýer.
2. Ak mata.
3. Süýji suw.

289-njy gönükme. Göçüriň. **Nähili? neneňsi?** diýen soraglara jogap bolýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Seniň gyzył, sary, gök, ýaşyl galamlaryň barmy? Gumda süýji suwly guýular bar. Biziň ýurdumyzda uly şäherler, beýik daglar köp.

290-njy gönükme. Göçüriň. **Näme etdi?, näme edýär?, näme etjek?, näme eder?** diýen soraglara jogap bolup, gymyldy hereketi aňladýan sözleriň aşagyny çyzyň.

Durdy kitaphanadan okamaga kitap aldy. Mekdep okuwçylary kitap sergisine barýarlar. Ol erteki okamagy halaýar. Men saňa mekdepde garaşjak. Aman hem mekdebe geler.

291-nji gönükme. Her sözlemi öz heňi bilen okajak boluň.

Kakam zawodda işleýär. Seniň kakaň nirede işleýär? Sen kim bolmak isleýärsiň? Ýaşasyn azatlyk!

Her sözlemden soň nähili belgi goýlupdyr? Bu belgilerden soňky başlanýan sözlem nähili harp bilen başlanýar?

292-nji gönükme. Özüňizden habar sözlemine degişli 2 sany, sorag sözlemine degişli 2 sany, ýüzlenme sözlemine degişli 2 sany sözlem düzüp, depderiňize ýazyň.

SÖZLEÝIŞ DILINI ÖSDÜRMÄGE DEGIŞLI GOŞMAÇA TEKSTLER

DOST EDINMEK BARADA

Eý perzent, hemme wagt dostlaşmagy endik edin. Dostuň köp bolsa, ýüküň ýeňil bor. Işiň oňyn bolar. Dostlaryňa wepaly we mähriban bol. Her bir işi ynsap bilen etgil. dostlaryňdan hiç zady aýama. Dostuňyň aladasy seniň aladaň bolsun. Dosty köp adamlar bagtly hasaplanýarlar. Dost bolmak aňsat, emma ony saklamak kyn.

Hekaýat. Bir obada iki sany gerçek ýigit ýaşayan eken. Olaryň biriniň ady Mahyr, beýleki-siniň ady Zahyr eken. Olar bir şänigi ikä bölüp iýýän dost eken.

Günlerden bir günü Zahyr ýumuş bilen şähere gidipdir. Obada galan Mahyr goýunlara seredip durupdyr. Şol döwürde ýurtda açlyk höküm sürüpdir. Mahyr iki sany goýny satypdyr. Zahyr gaýdyp gelen-de Mahyr oňa goýunlaryň biderek ýitendigi barada duýgudaşlyk bildirmekçi bolupdyr. Emma halkda «Ýalan söz yzdan döküler» diýen nakyl bar. Zahyr dostunyň ýalan sözleýändigini duýupdyr we: «Şu gije şeýle bir düýş görüpdirin, sen iki goýny idip barýan ekeniň. Barmaly ýerem uzak eken, gap-garaňky eken. Sen birdenkä gözden gaýyp bolupsyň. Goýunlar mäleşipdir. Oýanyp seretsem düýşüm eken...»

Mahyr dostunyň sözlerini eşidip gaty utanypdyr. Soňra goýunlary gizländigini we satandygyny aýdypdyr.

Kyssadan gysga: dostlarym bar diýip hemmesine bir deň seretme. Ýagşynyň ýamandan tapawudyny bil, ýagşy dost tapmak we onuň wepaly bolmagy üçin sen hem oňa wepaly bolmagyň hökma-nydyr!

GUŞLARYŇ AÝDYMY

Söýýäris biz
Gülli bagda,
Saýramagy
Säher çagda.

Bagda saýrap
Hezil edýäs,
Bag ekene
«Sag bol» aýdýas.

GÜN

Irden güne syn etsene,
Jigim ýaly öz üstüne
Ýatanok ol ýorgan büräp,

Gollaryny ýere diräp,
Şöhlesine daýanýar ol,
Atam dek ir oýanýar ol.

Seýitmämmet Hydyrow

PIŞIK

Howlymyzda iň köp syçan tutýan tüýlek pişik birden ýitirim boldy. Biz ony her näçe gözlesegem tapmadyk.

Myrat ikimiz gözlegi bes etmeli diýen netijä geldik. Ýöne tüýlek pişik baradaky pikirlerden welin hiç saýlanyp bilemizokdyk. Bir gezek gizlenpeçek oýnap ýörkäk, howlynyň töründe çöp-çalam basylan burçda bukuldyk. Ol ýerde ornaşanymyz hem şoldy, niredendir bir ýerden pişigiň sesi eşidildi. Gymyldaman durşumyza onuň nireden çykýanyna diň saldyk. Bilen zadymyz bolmady. Biz ýuwaşjadan pişigi çagyrdyk. Ol ses berdi. Şonda biz onuň sesiniň adam boýy edilip basylan çöp-çalamyň yokarsyndan eşidilýändigine göz ýetirdik. Ýokary dyrmaşdyk.

Ol ýerde welin biziň haýan galmakdan agzymyz açyldy. Horlugyndan ýaňa ösgün tüýleri ýapyp giden pişik entek gözi açylmadyk çagalaryny emdirjek bolup başagaýdy. Çagajyklar bolsa müňedekleşip ýörşüne bir ol, bir beýleki tarapa

agdarylyşýardylar. Biz gowy görýän pişigimiziň birden ýitirim bolmagynyň sebäbine şu ýerde düşüniş galdyk. Kömege mätäç pişigi naharlamaly diýen karara geldik.

Agşam men tüýlek pişik barada mamama gürrüň berdim. Ol bu habary öňräk aýtmalydygymy ýañzytdy-da, yz ýanyndan hem:

– Hany, ýör, el çyraňy al-da nirededigini görkez – diýdi.

Men geňirgenmek bilen oňa çişerildim. Emma mamamyň çynydy. Ol bilguşagyny çekişdirip durşuna meniň soragly garaýşyňa jogap berdi:

– Bu ýerde haýran galar ýaly zat ýok. Eger beýleki pişikler onuň şol ýerdedigini biläýseler hezil bermezler. Şonuň üçin olary gündizki ýerinden başga ýere göçürmeli.

Biz çöp-çalam basylan burça ýetiberenimizde pişigiň zaryn mawlamasy eşidildi. Onuň sesi beýleki pişikleriň gykylygy bilen goşulyşyp gitdi.

– Ine, gördüňmi, gijä galypdyrys – diýip, mamam ylgaşlap başlady.

Dogrudan hem pişikler garpyşýardylar. Biziň ýetip barmagymyz bilen pişikleriň hersi bir ýere sumat boldy. Tüýlek pişik bolsa çagajyklaryny ýalaşdyryp durşuna bize seredip zaryn mawlady.

– Gündiz näçedi? – diýip, mamam sorady.

– Dörtüdi.

– Wah, bir çagasyny aldyrypdyr – diýip, ol ahmyr bilen başyny ýaýkady. Soň bolsa:

– Unutma, guzym, ýabany pişikler entek gözi açylmadyk çaga pişikleri parçalaýarlar. Şonuň üçin ene pişik ýaşajyk çagalaryny bir ýerde köp saklamaýar – diýip, sözüniň üstüni ýetirdi.

Pişik mamamyň diýýänlerine düşünýän ýaly çagajyklarynyň birini agzyna kese dişläp, garaňkynyň içinde gözden ýitdi. Aradan köp wagt geçmänkä ikinjisini, soň üçünjisini hem şeydip alyp gitdi.

Ertesi biz ony çagajyklary bilen bile sygyr döläniň içinden tapdyk. Ýyljajyk süýt berip naharladyk. Ýatmak üçin ýörite ýer hem taýýarlap berdik. Emma pişik ol ýerde galmady. Ýöne her gün süýt içmäge welin geldi. Şeydip ol tä çagajyklary gowy özünü tutýança olary her gün bir ýere göçürip, ýabany pişiklerden gorap gezdi.

Akmyrat Abdullaýew
«Begli babanyň gürrüňleri».

NAKYL

Dostuň ýüzüne aýdar,
duşmanyň – zzyňdan.

8-NJI MART GELDI

Ak garlary eredýän
8-nji mart geldi.
Dünýäde gül döredýän
8-nji mart geldi.

Meňzäp enäň keşbine,
Meňzäp şatlyk köşgüne,
Joşgun goşup joşguna,
8-nji mart geldi.

Uzat ene, elleriň,
Kabul et, ter güllerim,
Waspyň edýär dillerim
8-nji mart geldi.

Gutly bolsun, jan eje,
Saňa söygim kän, eje,
Heyjan elek, jana jan,
8-nji mart geldi.

A. Muhadow

DÖWLETIM SEN, BEDEWIM

Üstüňde jennet gören,
Ýollarda syrdaş bolan,
Atamyň dünýä maly,
Döwletim sen, bedewim.

Duşmana haýbat bolan,
Özüme buýsanç bolan,
Keyikden ýyldam ýörän,
Ýyldyrym sen, bedewim.

Säher turup syn etdim,
Ot, suwuna seretdim,
Bir kişňäniň on maşyn,
Münen ýaly, bedewim.

Ir turdum, seni gördüm,
Atamy ýada saldyň,
Toýlar bolsa ilimde,
Sensiz bolmaz, bedewim.

Gurbanberdi Welbegow

ALABAÝ

Alabaýym ak güjük,
Ösüp barýar artyp güýji.

Ýalap durka ýalagyny,
Kesdik guýruk-gulagyny.

Köp gynandy çyňsap-çyňsap
Gan akýardy dyzňap-dyzňap.

Näme üçin saldyk ýara,
Düşüner ol dura-dura.

Möjek bilen garpyşanda,
Peýdasyny biler şonda.

Gulagyňdan agyz salmaz,
Guýrugyny dişläp bilmez.

Möjek ondan edip heder,
Beýewana gaçar gider.

Myratgeldi Söýegow

TOMUS

Güneş nury düşüp dur,
Mylaým ýel öwsüp dur.
Ýaplarda suw şyryldar,
Dury asman ýalpyldar.

Ýer ýaşyla ýasanar,
Çemende bilbil saýrar.
Oňa goşular guşlar,
Reňbe-reň miwe bişer.

Watan çagyýar bizi,
Baglara dynç almaga.
Tämiz howa, dury suw,
Günden lezzet almaga.

Bedeniňi tapla sen,
Günüň astynda ýatyp,
Ýaba düşüniň ýaýnap,
Zer guma gömül oýnap!

Kuddus Muhammady

MENIŇ OGRUJA BALAM

(eserden bölek)

Kakamyzyň aradan çykanyna ep-esli ýyllar geçdi. Şu ýyl on ýedinji ýylyň baharynda ejemizden hem aýrylyp, bagtsyz ýetim galdyk. Biz dört sanydyk. Bizden habar alýan ejemiň ejesi Rokiýa mamamdy. Oňa biz läliksiräp Gara mama diýýäris.

Sentyabr aýlarynyň ahyry, irki güýz gijeleriniň biridi. Howa ep-esli salkyn. Biz ýetimler bir-birimiziň goltugyna dykylyşyp, birek-biregimizi ýyladyp uka gidýäris. Hatarda iň soňunda, ene serçe ýaly bolup Gara mamam ýatardy. Ol segsenden agan kempirdi.

Şol gije üç horaz geçenden soň, Ýedigen ýylдыzy dik gelende goňurdyly sesden oýandym. Mamam kimdir biri bilen sesli gürleşýärdi. Howlymyz, ata-babadan galan, ep-esli uly bolup, dörtburçly howludy. Daş-töweregi ymarat, demirgazyk tarapda kakamyň inisiniň maşgalasy ýaşayardy. Ýöne olar tomsuna бага göçýärdiler. Häzir olar tarap boş.

Muňa seretsene, biziň öýümize ogry gelipdir. Bizi-de adam saýýanlar bar eken-ow bu dünýäde? Ertir dostlaryma öwünip: «Biziň öýümize ogry geldi» diýip aýdaryn. Bu buýsançly ahyryn. Ýöne ynanarmykalар?

Gafur Gulam

– Hany çagalar, şu barada pikirleniň, näme üçin ogrynyň gelenine begenipdirler?

DÜŞÜNDİRİŞLİ SÖZLÜK

Abraý – «Köpüň ynamyna giren», «hormatly, sylagly» manysyndaky bu söz pars-täjikleriň *ab* («suw») we *ruý* («ýüz» – adamyň ýüzi) sözlerinden ybarat bolup, sözme-söz manysy «ýüzi suwly» diýmekdir.

Agşam – Gündiziň gutaryp, öz omuny ýaňy gijä beren heniz ýagtylygyň doly tümlüğe geçip ýetişmedik wagtyna *agşam* diýilýär.

Agyl – mallary saklamak üçin agaç, gamyş aýlanylyp edilen ýer, ýatak.

Aýaga galmak – 1. Bir işi doly amala aşyrmak üçin şonuň ugruna çykmak. 2. Bir keselliniň keselden gutulmagy, sagalmagy.

Alyn – «Ýüz tarap, öň, ileri». Şeýle sözlere ýene mysallar: *boýun, burun, bykyn, garyn* we ş.m.

Bahary – Türkmenistanyň Lebap welaýatynda, şeýle-de Özbegistan we Täjigistan türkmenleriniň gepleşiginde *ýazlyk* (bugdaý) adalgasy bilen birlikde, *bahary* sözi hem ýörgünli ulanylýar.

Bala – Türkmen dilinde we şiwelerde ilkinji *a* sesi uzyn (*ba:la*) we gysga (*bala-çaga*) ulanylýan bu sözaglaba türki dillerde ýaş çagany aňladýar.

Baýyr – Dag etegindäki belentli-pesli depeler.

Bogun – eliň, aýagyň ownuk süňkleriniň biri-biri bilen birigişýän ýeri.

Çadyr – Günden we ýagyşdan goranmak üçin mata gerlip edilyän wagtlaýyn ýeňil jaýyň ady.

Çaýyr – Gür gögerýän haşal ot.

Çeşme – Ýeriň aşagyndan suwuň syzyp çykýan ýeri, gözbaşy.

Çig mal – Senagatda, fabriklerde, zawodlarda gaýtadan işlenilýän harytlar (pagta, deri, tokaý, demir we ş.m.)

Değiş – Derýalaryň batly akýan suwy hanadan göni akman, kä sag, kä çep kenara umup, towlanyp akýar. Suwuň kenara urýan («degýän») ýerine *değiş* diýilýär.

Demirgazyk – Gaýra.

Deň-duş – Öz ýaşytdaşy, ýaşlary boýunça bir wagtda önüp-ösen ýoldaşy.

Dowarlar – Ownuk mallaryň-goýunlaryň, geçileriň umumy ady.

Dolak – Ýörite dokalan ýa-da matadan edilen aýaga dolanýan mata.

Dutar – Iki kirişli özbek, türkmen saz guraly.

Duşak – Düýäniň, atyň, eşegiň iki öň aýagyyny çatmak üçin ulanylýan ýogyn ýüp.

Ebetey, epçil – Edebi dildäki *ebetey* (manysy «usul», «tär») we şiwelerdäki *epçil* («ugur tapyjy», «çakgan») sözleriniň *ep* köki gadymy türki dilde «oňay» manysyny aňladypdyr.

Eggek – Tomusda öwüsýän gyzgyn howurly, gök ekin üçin zyýanly ýele edebi dilde *eggek* diýilýär.

Äbermek – «Alyp bermek» sözleriniň gysgalan görnüşi.

Äkelmek – «Alyp gelmek» sözleriniň gysgalan görnüşi.

Äkitmek – «Alyp gitmek» sözleriniň gysgalan görnüşi.

Garaşsyz – Özbaşdak, özygtyýarly.

Garrygyz – Gawunyň paçagy galyň bir görnüşi.

Günbatar – Günüň ýaşýan tarapy.

Gündogar – Günüň dogýan tarapy.

Günorta – Ileri.

Habar – Pars we türki diller şol bir asylyky manysynda geçen bu sözüň asly arapçadyr, onuň köplük sandaky şekili – *ahbarat*.

Haly – Dürüm reňkli ýüplerden çitilip dokalýan gymmat bahaly düşek.

Hekaýa – Kiçiräk çeper eser.

Höwes – Bir zada bolan isleg, arzuw.

Höwürtgä – Guşlaryň ýumurtgalaýan, çaga çyka-rýan ýeri.

Hyjuw – Işe, okuwa, hünäre bolan güýçli arzuw.

Iňrik – Türkmen diliniň sözlüğünde «Gün ýaşyp garaňky düşüp başlan çag».

Jahyl – Türkmen dilinde «ýigit, yetginjek», arap dilinde «akmak, samsyk, nadan».

Jöwher – Gymmat bahaly daş, lagyl.

Kak – Dilip gutatmak arkaly gawundan taýýarlanylýan önüm.

Keçe – Goýun ýüňünden edilýän düşek.

Ketek – Towuk, it üçin ýerde gapdallaýyn içine gidýän çukur jaý, pessaýja salnan kiçijik jaý.

Kyrkgünlük – Ir bişýän sary togalajyk gawun.

Lukman – Kesel bejerýän adam, doktor.

Läle – 1. Gyzlaryň üýşüp ýa-da ýekelikde aýdýan aýdymy. 2. Çigildemiň il içinde ýörgünli ady.

Mellek – Öz hojalygynda peýdalanmak üçin, bakja ekinlerini ekmek üçin ýörite ýer, uçastok.

Myhmansöýer – myhmana oňat hezzet-hormat edýän, myhmany söýýän.

Mähirli – Mylaýym, ýakymly aragatnaşyk saklaýan.

Naçar – Çäresiz, ejiz, görgüli, aýal-gyz.

Nadan – Bilimsiz, sowatsyz, kemakyl.

Nagyş – Matanyň, halynyň, kagyzyň we şuňa meňzeşleriň ýüzüne çekilýän bezeg.

Owuz – Täze guzlan sygryň ilkinji saglan süýdünden bişirilen önüm.

Ojar – Gum, çöl ýerlerde ösýän, odun edilip ulanylýan açaç.

Örküç – Düýäniň arkasynyň tüňni ýeri.

Pepellemek – Howada ganat kakyp, gerip durmak.

Pessájja – Çalaja, ýuwaşlyk bilen, mylaýym, sadaja.

Prezident – döwlet baştutany.

Raýyş – Ýabyň iki tarapyna çykarylan gum.

Rähnet – Eşret, lezzet.

Seýis – Aty çapysyga taýýarlaýan, onuň ugruny bilýän adam.

Sowuk urmak – Güýçli sowuk zerarly, sowuğyň täsiri bilen ösümligiň öz ösmegini bes etmegi, hasylyny ýok etmegi: şol zadyň zaýalanyp, öz hilini, tagamyny ýitirmegi.

Sözen – Gumda bitýän dik baldakly gyrymsy agaç.

Toraňňy – Derýa ýakalarynda ösýän söwüde meňzeş agaç.

Tüweleý – Towlam-towlam bolup, asmana göterilýän tozanly ýel.

Uýan – Gaýyşdan tikilip, atyň kellesine geýdirilýän esbap.

MAZMUNY

Ses we harp	3
Çekimli we çekimsiz sesler	6
Ýogyn we inçe çekimli sesler	13
Ýogyn we inçe çekimli sesleriň ýazuw düzgüni	25
Açyk we dymyk çekimsizler	33
Dymyk k,p,t,ç sesleriniň açyga öwrülişi	38
Bogun	44
Dodak çekimliler	59
Dodak çekimlileriniň ýazuw düzgüni	61
Söz	67
Baş harp	74
Predmetleriň hilini aňladýan sözler	87
Hereketi aňladýan sözler	92
Sözlem	99
a) Habar sözlemi	100
b) Sorag sözlemi	102
ç) Ýüzlenme	105
Ýyl boýunça geçilenleri gaýtalamak	107
Sözleýiş dilini ösdürmäge degişli goşmaça tekstler	111
Düşündirişli sözlük	121

Abdullaýewa G, Hallyýew K.

A76 Ene dili: 2-nji synp üçin derslik. (G. Abdullaýewa, K. Hallyýew)
6-nji neşir D.: «O'zbekiston» NÇDÖ. – 2018. – 128 s.
ISBN 978-9943-01-289-9

UO'K: 811.512.164(075)
372.881.1(075)
KBK 84.2 Tur-922

O'quv nashri

Gulbahor Abdullayeva, Komiljon Xolliyev

ONA TILI

(turkman tilida)

2-sinf uchun darslik

Oltinchi nashr

Original-maket «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi.
100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Redaktor *J. Metýakubow*
Çeperçilik redaktory *H. Kutlukow*
Tehniki redaktorlar: *B. Karimow, T. Haritonowa*
Korrektor *J. Metýakubow*
Kompýuter wýorstkaçysy *K. Goldobina*

Neşirýat lisenziýasy AI № 158. 14.09.2009.
2018-njy ýylyň 11-nji maýynda çap etmäge rugsat edildi.
Ölçegi 70x90^{1/16}. Ofset kagyzy. «Arial» garniturasy.
Ofset usulynda çap edildi. Şertli neşir listi 9,36. Neşir listi 9,67.
969 nusgada çap edildi. Sargyt № 78-18.

Özbeğistanyň Metbugat we habar agentliginiň
«O'qituvchi» neşirýat-çaphana döredijilik öýüniň çaphanasynda çap edildi.
Daşkent – 206, Ýunusabat, Ýangışäher köçesi, 1.

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

№	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly	Dersligiň tabşyrylandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanlyp doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahaby bütin, dersligiň esasy böleginde aýrylmadyr. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzyklar ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden aýrylan ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Goparylan sahypalary täzededen ýelmenen, käbir sahypalary çyzylan.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşy çyzylan, ýyrtylan, esasy böleginden aýrylan ýa-da bütinleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýyrtylan, sahypalary yetişmeýär, çyzylýp taşlanan. Dersligi dikeldip bolmaýar.